

Sanja Lončar

ŠTO I KAKO S BANIJOM ILI BANOVINOM DVA DESETLJEĆA POSILIJE? BAŠTINA, SJEĆANJE I IDENTITET NA PROSTORIMA STRADALIMA U DOMOVINSKOME RATU (1991. – 1995.)¹

Autorica razmatra identifikacijske procese koji se u poslijeratnom, ujedno i postsocijalističkom kontekstu, odvijaju na području Banije ili Banovine, regije smještene u središnjoj Hrvatskoj, a koji su povezani s pojmovima u trijadi baština-sjećanje-identitet. Usmjerena je na temu baštine i njene proizvodnje, a – oslanjajući se na koncepte „baština rata“ (Gegner i Ziino 2012) i „mjesta boli i srama“ (Logan i Reeves 2009) – prati na koji su se način ratni sukobi, privremena okupacija teritorija i promjene političkih okolnosti tijekom 1990-ih odrazili na postupanje s baštinom u poslijeratnom razdoblju: njeno uništavanje, prešućivanje, stvaranje, (re)definiranje, (re)interpretiranje, (novo/drugačije) korištenje. Autorica iznosi primjere koji tematiziraju (1) promjene naziva regije i naracija, (2) postupanje s materijalnom baštinom i mijenjanje krajolika te (3) svakodnevicu i stvaranje novih običajnih praksi. Ovi primjeri otvaraju pitanja o odnosima moći, teritorijalnosti, potiskivanju i prevlasti interpretacija i naracija te ukazuju na dinamične, mijenjajuće i nedovršene procese stvaranja baštine, sjećanja i identiteta.

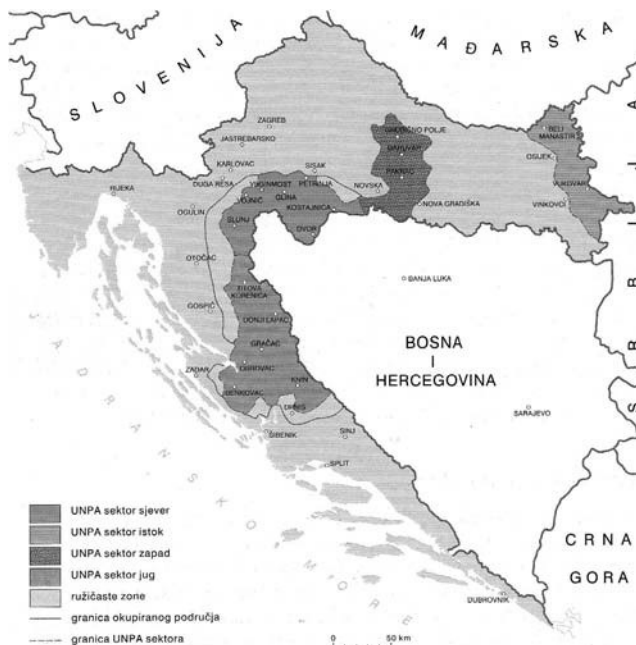
Uvod

Regije, tj. granična područja Hrvatske koja su tijekom Domovinskog rata (1991. – 1995.) bila poprištima ratnih sukoba i razaranja, trauma, stradanja i migracija stanovništva i danas su, dvadesetak godina poslije, s brojnih aspekata „problematična“ i „prijeporna“. Ova područja (dubrovačko zaleđe, zadarsko zaleđe, Lika, Kordun, Banovina, zapadna Slavonija i istočna Slavonija) (slike 1 i 2), različita po predratnim, ratnim i poslijeratnim okolnostima, prolaze kroz teške procese oporavka i uspostavljanja stabilnosti. Dok se njihovi brojni „otvoreni“ i „osjetljivi“ problemi u javnome diskursu najčešće prešućuju ili koriste u političke svrhe, oni istovremeno potiču

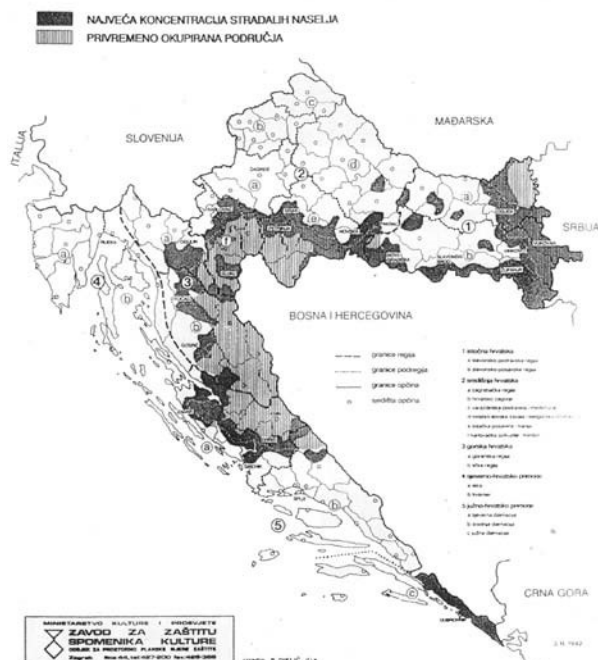
---

¹ Rad je u izmijenjenom obliku, pod nazivom Banija i (a ne ili) Banovina: dvije pojavnosti jednog geografskog prostora, predstavljen na znanstveno-stručnom skupu 12. hrvatsko-slovenske etnološke paralele. Ponovno iscrtavanje granica: transformacije identiteta i redefiniranje kulturnih regija u novim političkim okolnostima, održanome u rujnu 2012. godine u Dugoj Resi (Hrvatska). Dio je rada, u izmijenjenom obliku, pod nazivom Suvremeni procesi identifikacije na područjima stradalima u Domovinskom ratu (1991. – 1995.) – uloga i značaj novih spomenika na Baniji ili Banovini, predstavljen na simpoziju *Problem spomenika: spomenik danas*, održanom u listopadu 2013. godine u Klanjcu (Hrvatska). Zahvaljujem recenzentu na konstruktivnim komentarima i savjetima.

Slika 1: Okupirano područje Hrvatske i UNPA sektori 1992.-1995. (Radelić et al. 2006:232).

RATNA RAZARANJA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Slika 2: Karta Hrvatske na kojoj su sivom i crnom bojom označena područja ratnih razaranja od 1991. do 1995. godine (Živković 1993:64).

moćnosti za istraživanje raznolikih kulturnih procesa i praksi te komparativna promišljanja u odnosu na europske i svjetske primjere poslijeratnih razvoja.

U radu razmatram identifikacijske procese koji se u poslijeratnom, ujedno i postsocijalističkom kontekstu, odvijaju na području Banovine, a koji su povezani s pojmovima u trijadi baština–sjećanje–identitet.² Usmjeravam se na temu baštine i njezine proizvodnje te postavljam pitanje na koji su se način ratni sukobi, privremena okupacija teritorija i promjene političkih okolnosti tijekom 1990-ih odrazili na postupanje s baštinom u poslijeratnom razdoblju: njezino uništavanje, prešućivanje, stvaranje, (re)definiranje, (re)interpretiranje, (novo/drugačije) korištenje. Pritom se oslanjam na koncepte „baština rata“ i „mjesto boli i srama“, izložene u recentno objavljenim zbornicima *The Heritage of War* (Gegner i Ziino 2012) i *Places of Pain and Shame. Dealing with 'difficult heritage'* (Logan i Reeves 2009). Upravo ovi koncepti komparativno smještaju problematiku suvremenih kulturnih procesa i praksi na Banovini (i u drugim područjima Hrvatske stradalima u Domovinskom ratu) uz europske i svjetske primjere.³ Polazeći od razmišljanja da baština

² U radu predstavljam dio rezultata istraživanja koja na području Banovine provodim od 2007. godine, a koja uključuju nekoliko povezanih tema: predstavljanje regije, tj. naracije i kontekst povezan s promjenom naziva; postupanje s (materijalnom) baštinom (kontekst obnova/revitalizacija/[re]valorizacija); djelovanje zavičajnih udruženja; promjene u ruralnom prostoru („povratak na selo“ i život u skladu s održivim razvojem) i dr. Građu sam prikupljala intervjuima, arhivskim istraživanjima, analizom publikacija i internetskih stranica. Velik dio podataka usvojila sam svakodnevnim životom na ovom području, redovitim praćenjem vijesti i sudjelovanjem u lokalnim događanjima. Također, na ovom području od 2007. godine (prvo kao djelatnica, a potom kao suradnica Konzervatorskog odjela u Sisku Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture) sudjelujem u evidentiranju, dokumentiranju i valoriziranju kulturne baštine u svrhe njene pravne zaštite, što mi omogućuje višegodišnji i kontinuirani kontakt s lokalnim stanovništvom, praćenje odnosa države, regionalne i lokalne samouprave, različitih udruženja i stanovnika prema ovom prostoru i baštini. Rezultati istraživanja većim su dijelom još uvijek u rukopisima, dok je manji dio izložen na znanstvenim konferencijama i predavanjima (Lončar 2009a; Lončar 2009b; Lončar 2010a; Lončar 2010b; Lončar 2011; Lončar 2012; Lončar 2013a; Lončar 2013b; Miletić Čakširan i Lončar 2012) te objavljen kao sastavni dio konzervatorskih studija (Mlinar et al. 2008; Miletić Čakširan et al. 2010). Koristim priliku da zahvalim svim sugovornicima na pomoći pri istraživanjima.

³ U radu koristim osobna istraživačka iskustva i spoznaje i s drugih područja stradalih u Domovinskom ratu. Na području zadarskoga zaleđa istraživala sam 2005. i 2006. godine u naseljima Ravnih kotara (Islam Latinski, Grgurice, Rupalj, Islam Grčki) te 2010. i 2011. u naseljima Ravnih kotara i Bukovice (Kruševo, Medviđa, Polača) (Lončar 2010; Lončar 2012a). Istraživanja sam provodila kao suradnik na projektima *Identitet i etnogeneza primorskih Bunjevaca* i *Identitet i etnokulturno oblikovanje Bunjevaca* voditeljice prof. dr. sc. Milane Černelić. Na području istočne Slavonije sudjelovala sam 2009. godine u preliminarnom istraživanju hodočašća „Putem masovnih grobišta“ župe Tordinci kod

nastaje procesom selektivnog korištenja prošlosti kao kulturnog i političkog resursa u sadašnjosti, Gegner i Ziino poslijeratna razdoblja prepoznaju kao izrazito produktivna za razumijevanje samog procesa proizvodnje baštine (Gegner i Ziino 2012:1). Poslijeratna razdoblja otvaraju pitanja o različitim kontekstima i vremenskim razdobljima stvaranja „baštine rata“, o čimbenicima njezina stvaranja i osporavanja, o prijenosu i prilagodbi novim kulturnim i političkim uvjetima tijekom vremena te otkrivanju i razumijevanju ključne uloge baštine u reimaginiranju i rekonstruiranju zajednica i identiteta nakon rata (ibid.). „Baština rata“ nerijetko uključuje „mjesto boli i srama“: „mjesto koje predstavljaju bolne i/ili sramotne epizode u nacionalnim povijestima ili povijestima lokalnih zajednica i načine na koje vladini organi / ustanove, baštinski stručnjaci i zajednice nastoje zapamtiti, komemorirati i očuvati ove slučajeve ‘teške baštine’ – ili ih, suprotno, odabiru zaboraviti“ (Logan i Reeves 2009:1).⁴

Na poslijeratnoj Banovini različiti akteri – lokalno i odseljeno stanovništvo, država, regionalna i lokalna samouprava, istraživači i stručnjaci u muzejskim, turističkim i drugim ustanovama, predstavnici i članovi braniteljskih i zavičajnih udruženja, vjerskih zajednica i dr. – sudjeluju u procesima stvaranja (nove) baštine, odabirući dobra i lokacije koji će biti (ne)dokumentirani, (ne) obnovljeni, (nanovo) (ne)izgrađeni, (ne)očuvani te time zaboravljeni ili zapamćeni. Kroz ove se kompleksne procese oblikuju „društvena značenja i simboli koji su ključni za izgradnju kolektivnih sjećanja i identiteta“, koji utječu na percepciju „sebe“ i „drugih“ te međuodnose pojedinaca i skupina (Isar et al. 2011:3). Ovdje je baština, nerijetko mjesto nacionalnoga, vjerskog i/ili ideološkog „označavanja“ i „prisvajanja“, a samim time „simbolički teren na kojem se natječu zamišljene slike i odigravaju bitke za budućnost“ (Viejo-Rose 2011:56). Primjeri i iskustva pokazuju da brojni i različiti ranije spomenuti sudionici procesa proizvodnje „baštine rata“ etički ne karakteriziraju na jednak način povijesne epizode, zbog čega ih mogu doživljavati

Vinkovaca i Vukovara (Tordinci, Antin, Čelije, Korodž), s kolegicom dr. sc. Petrom Kelemen, znanstvenom suradnicom, i kolegom Antunom Božićem.

⁴ Rad se u širem smislu nadovezuje na etnološke i kulturnoantropološke radove koji tematiziraju pitanja baštine u razdobljima promjene političkih sistema, u razdobljima rata i poraća te postsocijalizma: npr. radove koji su dio „ratne etnografije“ (opširnije u: Povrzanović Frykman 2012) te radove kojima je u interesu postupanje s baštinom socijalizma u razdoblju postsocijalizma (npr. Škrbić Alempijević i Hjemdahl 2006; Potkonjak i Pletenac 2007).

potpuno oprečno. „Suočavanje s prošlošću“⁵ traži trajno propitivanje upravo onih sadržaja koji se istovremeno mogu doživljavati i kao „mjesta boli“ i kao „mjesta srama“, tj. traži trajno propitivanje naoko „jasnih“, „ispravnih“, „nedvojbenih“ znanja, interpretacija, predodžaba ratne prošlosti. U ovom radu primjeri izloženi u trima cjelinama – (1) nazivi regije i naracije, (2) postupanje s materijalnom baštinom te (3) svakodnevnica i stvaranje novih običajnih praksi – pokazuju kako rat (Domovinski i Drugi svjetski) pospješuje, ometa i nanovo uspostavlja odnose između ljudi i sjećanja, mjesta i praksi koje ih određuju (Gegner i Ziino 2012:1). Primjeri otvaraju pitanja o odnosima moći, teritorijalnosti, potiskivanju i prevlasti interpretacija i naracija te ukazuju na dinamične, mijenjajuće i nedovršene procese stvaranja baštine, sjećanja i identiteta.

Ukratko o povijesti regije⁶

Banovina je područje smješteno u središnjoj Hrvatskoj, u Sisačko-moslavačkoj županiji, jugozapadno od grada Siska i sisačke Posavine. Zauzima prostor između tokova rijeka Kupe, Save, Gline i Une, koji na jugu graniči s Bosnom i Hercegovinom.⁷ Područje je kontinuirano naseljeno od prapovijesti (bakrenog doba). U srednjem vijeku pripadalo je starohrvatskim župama Gorička, Gora i Dubica. Jedan

⁵ „Suočavanje s prošlošću“ (Dealing with the Past) odnosi se na „procesе prorade nasilne prošlosti, što znači nasilja prema svim žrtvama bez obzira na njihovu etničku, političku i drugu pripadnost. Suočavanje s prošlošću zbiva se u određenom društvu na različitim razinama: osobnog suočavanja, tj. prorade sjećanja i propitivanje vlastite odgovornosti za nasilje; razini suočavanja s prošlošću u zajednici (među prijateljima i poznanicima, sumještanima i sugrađanima, susjedima...); na institucionalnoj razini (uloga međunarodnih organizacija, državne i lokalne vlasti, političkih stranaka, vjerskih zajednica...); razini društva u cijelosti, odnosno javnosti kao skupa građana koji usmjeruju pozornost na ratna i druga zbivanja iz prošlosti.“ (Kardov et al. 2010:16). Više o konceptu „suočavanja s prošlošću“ i primjerima u Republici Hrvatskoj vidi u: Bužinkić 2012/2013; Kardov et al. 2010.

⁶ Nezhvalan je i težak zadatak bogatu povijest ovog područja svoditi na izabrane kratke crte, ali je to nužno zbog ograničenog opsega rada. Namjera mi je čitatelja upoznati s osnovnim povijesnim podacima o regiji, posebno s onim povijesnim događajima koja ću spominjati u radu. Pritom mi nije namjera umanjiti važnost onih drugih, nespomenutih ili zastupljenih u manjoj mjeri. Više o povijesti i izvorima vidi u: Bučar 2010, Joka 1991, Roksandić i Kolar-Dimitrijević 1988, Škiljan 2008.

⁷ Riječ je o području današnjih općina/gradova Petrinja, Glina, Gvozd, Topusko, Dvor, Donji Kukuruzari, Majur, Hrvatska Kostajnica, Hrvatska Dubica, Sunja te dio naselja u sastavu grada Siska i općine Jasenovac. Različiti se izvori u potpunosti ne podudaraju oko podataka o geografskom obuhvatu Banije ili Banovine i njezinim granicama te otvaraju niz pitanja koja nadilaze okvire ovoga rada. Nedoumice dijelom proizlaze iz promjena granica administrativnih jedinica kroz povijest. Također, nerijetko se ističe nejasno određenje granice na zapadu, prema Kordunu. Bez obzira na granice, područje je bilo i danas je, na različite načine, povezano sa Siskom i Kordunom.

od istaknutih srednjovjekovnih lokaliteta je Zrin, čija je utvrda 1347. godine postala sjedište jedne od najpoznatijih hrvatskih velikaških obitelji, koja je po mjestu dobila ime Zrinski. Tijekom 15. i 16. stoljeća područje je bilo dio Vojne krajine ili Vojne granice (Militargränze), pograničnog područja s nizom utvrda (Dubica, Kostajnica, Zrin, Gvozdansko, Pedalj, Hrastovica, Sisak), koje je služilo kao obrambeni pojas i imalo važnu ulogu u borbi protiv Osmanlija. Na područja koja su napustili stanovnici u bijegu od Osmanlija naseljavalo se stanovništvo iz pograničnih turskih područja. Dio tog stanovništva bio je pravoslavne vjeroispovijesti, što je dovelo do promjena u etničkom sastavu stanovništva ovoga područja. Od 1703. godine Banska krajina stavljena je pod banovu upravu, tj. jurisdikciju Kraljevine Hrvatske. Početkom 19. stoljeća ovo je područje u sastavu Napoleonovih ilirskih provincija. Vojna krajina razvojačena je 1873. i ujedinjena s Hrvatskom 1881. godine. Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije i Banovine Hrvatske ovo je područje dio Savske banovine. Za vrijeme Drugoga svjetskog rata ovaj je prostor mjesto oružanih borbi, migracija te stradanja stanovništva. U NDH dio je Gorske župe sa sjedištem u Petrinji, a od 1941. do 1945. godine ovdje se razvija snažan i dobro organiziran antifašistički pokret.⁸ Za vrijeme SFRJ područje pripada sisačkoj regiji. U vrijeme raspada Jugoslavije i osamostaljenja Republike Hrvatske, u ljeto 1991. godine, Banovina je među prvim napadnutim područjima Hrvatske (s. n. 1996a:59; s. n. 1999:600; R. Bk. 1955:336–337). Tada su jedinice JNA i naoružani dio lokalnoga srpskog stanovništva zauzeli gotovo cjelokupan prostor i prognali hrvatsko stanovništvo. Na ovom je „banijskom“, „banovinskom“ ili „sisačkom bojištu“ – koje je obuhvaćalo tadašnje općine Hrvatsku Kostajnicu, Sisak, Petrinju, Glinu i Dvor – zabilježen značajan broj zločina nad civilima i vojnicima te velike materijalne štete, posebno nad kulturnom baštinom. Okupiran prostor Banovine bio je od 1991. do 1995. u sastavu tzv. Republike Srpske Krajine, a oslobođen je te integriran u sastav Republike Hrvatske vojno-redarstvenom akcijom „Oluja“ početkom kolovoza 1995. godine (s. n. 1999:600). Po završetku „Oluje“ velik je dio srpskog stanovništva u tzv. „koloni“ napustio ovaj prostor prema BiH i Srbiji. Od 1995. godine ovdje se postupno vraća prognano hrvatsko stanovništvo, pojedine

⁸ Prvi partizanski odred osnovan je 22. lipnja 1941. u šumi Brezovica kraj Siska. Partizanske odrede koji su djelovali oko Siska i na području Moslavine činili su pretežno Hrvati, dok su odrede na Baniji činili pretežito Srbi (Hrženjak 2002:191).

dijelove naseljavaju prognani Hrvati iz Bosanske Posavine, a nakon 2000. godine postupno se vraća dio srpskog stanovništva. Događanja tijekom i nakon 1990-ih značajno su utjecala na sve aspekte života na ovome području. Banovina se danas ubraja u najnerazvijenija područja Hrvatske, koja prolaze proces poslijeratnog oporavka, a koje se posljednjih godina, u kontekstu rasprave o novoj regionalnoj podjeli Hrvatske, spominje kao „slabije razvijena“ (Klepo 2013), „pogranična područja koja zaostaju u razvoju“ (S. D. 2010). Banovina je još uvijek područje s neznatnim ekonomskim i gospodarskim razvojem, nezadovoljavajućom infrastrukturom, miniranim površinama, nepovoljnom demografskom slikom, nestabilnim etničkim odnosima, dvojbenim stavovima prema povijesnim događajima i baštini i dr.⁹ (usp. Dečak 2012, Ivanković 2008).

Banija? Banovina? Zrinovina? – višebrojnost, višestrukost i višeslojnost naracija

Tijekom povijesti ova je regija bila u sastavu različitih državnih uređenja i upravno-administrativnih jedinica te je mijenjala ime. Od 1703. godine, od kada je područje bilo pod neposrednom upravom bana, regija nosi nazive izvedene iz riječi ban: Banovina, Banska krajina, Banska zemlja, Banija (s. n. 1996a:59; s. n. 1999:600; S. A. 1941:200; R. Bk. 1955:336–337).¹⁰ Naziv Banija dominirao je u upotrebi od Drugoga svjetskog rata do 1990-ih godina, a javljao se i kao dio sintagmi „Sisak i Banija“ i „Banija i Kordun“. Promjenom političkih okolnosti 1990-ih uveden je naziv Banovina, a naziv Banija se, u javnom diskursu, počeo postepeno napuštati i izbjegavati.¹¹

⁹ Na području Sisačko-moslavačke županije u posljednjih se dvadeset godina, zbog emigracija i depopulacije, značajno promijenio broj i etnički sastav stanovništva: 1991. godine bilo je 287.667 stanovnika (Hrvata 56,3%, Srba 34,5%, ostalih 9,2%), 2001. godine bilo je 185.387 stanovnika (Hrvata 82,1%, Srba 11,7%, ostalih 6,2%), 2011. godine bilo je 172.439 stanovnika (Hrvata 82,39%, Srba 12,18%, ostalih 5,43%).

http://hr.wikipedia.org/wiki/Sisačko-moslavačka_županija, http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_02_02/H01_02_02_zup03.html, http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_04/H01_01_04_zup03.html.

¹⁰ Banovina označava „područje kojim upravlja ban u ime vladara“ (Sirotković 1996:61).

¹¹ Do sada nisam uspjela pronaći pouzdane podatke o trenutku i načinu (službenog) uvođenja naziva Banija (za vrijeme ili nakon Drugoga svjetskog rata) te o trenutku i načinu (službenog) preimenovanja Banije u Banovinu, ali prikupljeni podaci otvaraju moguće smjerove daljnjih istraživanja i iziskuju krajnje kritičko i oprezno korištenje podataka, koji su nerijetko obojeni politiziranim i neznanstvenom retorikom. Npr. povjesničar Dragutin Pavličević svoj je tekst „Lijepom našom bregovitom Banovinom. Od Banovine do Banije i natrag“ iz 1996. godine, u kojem govori o nazivima Banija i Banovina, započeo sljedećim riječima: „U posljednjih se nekoliko godina kraj između Kupe, Une i Save naziva Banovinom

Brojna i raznolika građa – poput tiskanih publikacija (lokalnih novina, zbornika, monografija, turističkih promotivnih materijala i dr.), internetskih stranica, djelatnosti zavičajnih i braniteljskih udruženja te aktivnosti lokalnih stanovnika – oslikava kontekste unutar kojih se tijekom ratnoga i poslijeratnog razdoblja odvijalo preimenovanje regije, upisivanje (novog) sadržaja u nazive Banija i Banovina, tj. stvaranje brojnih, različitih i kompleksnih naracija i predodžaba o ovome prostoru. Sve je ove slike (velikim dijelom) generirao rat i one jesu „baština rata“. Ovu opsežnu i kompleksnu temu ovdje ne mogu u cijelosti predstaviti, ali ću pomoću nekoliko primjera dati uvid u problematiku te pokazati kako je teško govoriti o samo dvjema slikama ove regije koje se nerijetko prepoznaju kao antipodi: Baniji i Banovini. Brojni i različiti stvaratelji i korisnici ovog prostora nužno stvaraju paralelne, višeslojne, ponekad oprečne, a ponekad preklapljene slike – višebrojne i različite Banije i Banovine.

Jedan od primjera na koji je način dio (lokalnoga) hrvatskog stanovništva provodio promjenu naziva i (re)interpretirao značenja utkana u njih pruža djelatnost zavičajnog udruženja Društvo prijatelja Zrina, osnovanog u listopadu 1990. godine.¹² Tijekom Domovinskog

ili Banijom, ali ipak naziv Banovina prevladava i čuje se na radiju, televiziji i sve više rabi u tisku. Većina nas osjeća da je pojam Banovina stariji te da je u posljednjih pola stoljeća bio potisnut od sustavnoga nametanja izraza Banije kao jedinoga za to područje nekadašnje Banske krajine. Dilemu oko tih dvaju termina izrazio je i naš predsjednik dr. Franjo Tuđman u konferenciji za tisak, koja je održana 1. prosinca 1995.“. Autor u svojem tekstu zastupa razmišljanje da je Banovina „stariji i ispravniji naziv“ te navodi i svoju ulogu u namjeri njezina vraćanja u upotrebu: „U rješavanju ispravnosti starijeg naziva Banovina i osobno sam sudjelovao u prosincu 1992. kad smo u Sisku slavili 400. obljetnicu nove Petrinje. Naime, ja sam se u uvodnom izlaganju založio za vraćanje povijesnog hrvatskog naziva Banovina, što su prihvatili brojni novinari iz toga kraja i prenijeli u sredstva priopćavanja.“ (Pavličević 1996:46).

Promjenu imena doživjelo je još nekoliko lokaliteta u regiji (npr. Vrginmost – Gvozd, Šamarički Brđani – Zrinski Brđani), kao i u drugim područjima Hrvatske i bivše Jugoslavije (vidi Tuđman 2009). Preimenovanje Vrginmosta u Gvozd, a zatim ponovno Gvozda u Vrginmost i danas je mjesto prijepora i rasprava (Maljevac 2012b). Analiza ovih primjera izlazi iz okvira ovoga rada.

¹² U Pravilima Društva stoji: „Društvo je dobrovoljna društvena organizacija građana različitih vjerskih, stranačkih i nacionalnih opredjeljenja koji se okupljaju sa svrhom da: 1. pokrenu radove na oživljavanju naselja Zrin i obnovi značajnih kulturno-povijesnih objekata: tvrđave Zrin, sjedišta knezova Babonića i Zrinskih, te gotičke kapelice Sv. Marije Magdalene. 2. sakupljaju i objavljuju povijesnu građu vezanu uz te važne kulturno-povijesne spomenike. 3. djeluju na projektu povratka stanovništva i obnove naselja župa Gvozdansko, Zrin, Divuša, Hrvatska Kostajnica i Hrvatska Dubica. 4. proučavaju i štite hrvatsku kulturnu baštinu s područja tih župa. 5. promiču narodnu prosvjetu izdavanjem knjiga i inih publikacija, osnivanjem knjižnica, čitaonica, te poticanjem osnivanja kulturnih društava. 6. organiziraju umjetnička, znanstvena i stručna predavanja, tribine i skupove. 7. organiziraju tečajeve za kulturno i gospodarsko prosvjeđivanje. 8. pomažu umjetnike, znanstvenike, gospodarske

rata, kada je Banovina bila okupirana i hrvatsko stanovništvo prognano, Društvo je odigralo važnu ulogu u povezivanju prognanih Hrvata (posebno iz Hrvatske Kostajnice i Pounja) i planiranju njihova povratka u Pounje i na Banovinu, kao i u (re)interpretiranju povijesnih događaja utkanih u sadržaj i značenja naziva Banija i Banovina. Kroz djelatnost Društva, posebno izdavanje časopisa Zrin: časopis za povijesna, kulturna i gospodarska pitanja hrvatskog Pounja¹³ stvarale su se (barem) dvije istaknute slike Banovine. S jedne strane, na temelju predratnih i ratnih (prognaničkih) osobnih i obiteljskih iskustava i sjećanja, Banovina i njezini lokaliteti prezentirani su kao idealizirani zavičaj, oduzeti prostor za kojim se tuguje i čezne. Kroz brojne su i različite priče, pjesme i svjedočanstva pojedinci iskazivali svoj odnos prema ovom prostoru, njegovoj povijesti i baštini, nerijetko tugujući za svojom kućom, ulicom, gradom, rijekom Unom, brdom Djedom.

Vraćam ti se, Kostajnico!

U daljinu misli lete
Želja me kao rana peče
Da još jednom vidim s Djeda
Kuda hladna Una teče.

Da odmorim dušu svoju
Uz ognjište kućnog praga
I fijaker da me vozi
Niz ulice rodnog grada.

Vraćam ti se Kostajnico
Na obalu rijeke Une
Tu je moja mladost, tu su moji snovi

---

djelatnike, a ponajprije svoje članove. 9. pomažu učenike i studente u školovanju. 10. surađuju s umjetničkim, znanstvenim, stručnim i prosvjetnim društvima i ustanovama, te vjerskim zajednicama u domovini i inozemstvu.“ (Pravila Društva...:2–3). Društvo je imalo nekoliko sekcija, biblioteku koja je od 1992. do 1996. tiskala različite publikacije. Društvo je imalo ogranke u Hrvatskoj i izvan nje (npr. u Torontu u Kanadi i Sydneyu u Australiji). Aktivnosti društva smanjile su se nakon oslobođenja Banovine. Neke aktivnosti Društva danas imaju podršku Sisačke biskupije, tj. sisačkog biskupa mons. dr. Vlade Košića.

¹³ Časopis je izlazio u Zagrebu od 1992. do 1996. godine. U njemu su objavljivani članci o prognaničkoj svakodnevici, djelatnosti ogranaka Društva, o povijesnim događajima i osobama te svjedočenja i sjećanja pojedinaca na događaje iz Drugoga svjetskog rata, iz razdoblja SFRJ te Domovinskog rata (1991. – 1995.).

Tu je moja zemlja
Tu me majka rodi.

Pričekaj me majko stara
Ne daj bolu da te svlada
Svi ćemo ti brzo doći
Bit će opet kao nekada.

Vraćam ti se Kostajnico
U ranjeno tvoje krilo
Da izliječim stare rane
Da slobodno sunce svane
Da zajedno ostarimo.

(Bunjevac 1993:11)

Pozdrav Dubici

Pozdravljam te mili kraju,
dome dragi, zavičaju,
tko umiva tvoje lice,
draga moja Dubice?

Sunce milo, obasjaj je,
ti vjetriću, osvježi je,
mila Uno, umij mi je,
Bože mili, pozdravi je!

Mjesečino, uspavaj je,
noći tamna, pričuvaj je,
zoro zlatna, probudi je,
ptico mila, poljubi je!

Reci da je u mom srcu,
i kad žmirim ja je gledam,
ja je volim, obožavam,
nikome je, nikom ne dam!

Jednako je uvijek mila,
i na javi, i u snu,
u mislima i u srcu,
Boga molim, za Dubicu!

(Kravos 1994:51)

S druge strane, Banovina i njezini lokaliteti potvrđivali su se kao „hrvatski prostor“. Polazeći od razmišljanja da je za vrijeme Jugoslavije službena historiografija prešućivala prisutnost Hrvata i njihove tragedije na ovome području te da su (lokalne) monografije uglavnom ispisivale partizansku („srpsku“) povijest, dio je (lokalnoga) hrvatskog stanovništva prepoznao mogućnost za novo, drugačije i javno ispisivanje „hrvatske“ povijesti ovog područja te time stvaranje novih/drugačijih slika o Banovini i Baniji. Slika o Banovini, Hrvatskome Pounju i Zrinu (kao posebno važnoj lokaciji zbog stolovanja plemićke obitelji Zrinski, ali i progona Hrvata iz tog mjesta 1943. godine) stvarala se pozivanjem na hrvatski povijesni teritorij; ispisivanjem članaka o povijesti gradova ovoga područja, povijesnim događajima i ličnostima. Tu su se nerijetko naglašavale određene povijesne epizode ili osobe poput srednjeg vijeka, Bitke za Gvozdansko, obitelji Zrinski, Nikole Šubića Zrinskog i dr., čime se nastojala dokazati, potvrditi „hrvatska državnopravna ukorijenjenost“ i „četrnaestostoljetna opstojnost u tom prelijepon, nekad središnjem području Hrvatskog kraljevstva“ (Milinović 1993:3–7). Slika o Baniji stvarala se povezivanjem s negativnim događajima za hrvatsko stanovništvo: stradanjima Hrvata tijekom Drugoga svjetskog rata i pokreta NOB-a (1941.–1945.), sustavom represije i razdobljem šutnje o Hrvatima na području Pounja i Banovine za vrijeme SFRJ (1945.–1991.), pobunom srpskog stanovništva na Baniji i događajima povezanim s Domovinskim ratom (1991.–1995.).

U Hrvatskoj se tijekom 1990-ih i poslije naziv Banija, s upisanim negativnim konotacijama, postupno napuštao, izbjegavao i potiskivao u javnoj uporabi, što se može potvrditi primjerima na različitim razinama: državnoj, lokalnoj i regionalnoj, u medijima, stručnoj i znanstvenoj literaturi. U časopisu *Zrin* se, između ostaloga, u nekoliko navrata pisalo o nazivu Banovina te upućivalo čitateljstvo na usvajanje „pravilnog“ naziva za ovu regiju, npr.:

(...) Područje o kojemu govorimo, misleći prije svega na naše Pounje, koje se našlo u Vojnoj Krajini nastaloj protiv turskog prodiranja, nosilo je ime Banske Krajine ili Banovine, a nikakve Banije, koji nam naziv uvedoše oni koji nisu nikada željeli dobra ovom području. (Lončarević 1992:3)

Nije Banija nego Banovina (...) I to je jedan od zadataka, da svi bez razlike usvojimo hrvatske zemljopisne nazive za područja koja su stoljećima svjedočila svoje hrvatstvo! Banovina je područje općina Dvora, Gline, Hrvatske Kostajnice, Petrinje i Siska. (Lončarević 1993:16)

Svojevrsan „strah“ od riječi Banija dovodio je i do nepravilnih ispravljanja naziva Banija u Banovina, kako to potvrđuju u nastavku opisani primjeri.

Jedan primjer nepravilnog ispravljanja riječi Banija u Banovina dogodio se prije desetak godina u članku dnevnih novina Večernji list (Vučić 2002). U njemu je jedan Karlovčanin govorio o svojem stanu u dijelu Karlovca koji se pravilno zove Banija, ali je u podnaslovu članka stajalo „stan na Banovini“. Ovaj je primjer pogrešnog „ispravljanja“ riječi Banija u Banovina komentirala i jezikoslovka Nives Opačić te članak „Mrvice s banskoga stola“ posvetila tumačenju porijekla i značenja riječi ban i njegovih izvedenica – Banija i Banovina (Opačić 2003). Ovdje je iznijela mišljenje kako je ovo jedan od primjera koji potvrđuje njezinu „pretpostavku da je u samostalnoj Hrvatskoj vrlo proširen strah od vlastita, hrvatskog jezika“ te kritizirala „rodoljubne“ leksičke inovatore koji su, „zbog neznanja i – još više straha“, „svaku Baniju proglasili srpskom riječi, a samo Banovinu hrvatskom“. Jasno je objasnila:

Područje između rijeka Kupe i Une te Korduna može se zvati i Banija i Banovina, a karlovačko naselje samo Banija, kako se zove i tamošnji taekwando klub. I Banija i Banovina (koja može biti i opća imenica, banovina) potječu od riječi ban.

Ovaj „strah od Banije“ i dalje je prisutan. Kada sam prije tri godine, a deset godina nakon spomenutog članka iz Večernjeg lista, pisala prikaz zbornika *Zrinska gora, regionalni park prirode*, objavljenog u Petrinji 2010. godine, uočila sam potpuno neprimjereno

zamjenjivanje riječi Banija u Banovina (Bučar 2010; Lončar 2010a). U popisima sam literature, pod naslovom *Sisak i Banovina, priručnik za učenike* (Bučar 2010:31), prepoznala svoj osnovnoškolski priručnik za zavičajnu nastavu iz 1985. godine originalnog naziva Sisak i Banija, priručnik za učenike (Đurić i Pavličević 1985). Pažljivim pregledom uočila sam da je u popisima literature te člancima ovog zbornika i u većini ostalih originalnih naslova znanstvenih, stručnih i popularnih publikacija objavljenih prije 1991. godine riječ Banija zamijenjena riječju Banovina.¹⁴

Međutim, naziv Banija nije nestao iz upotrebe, već se nastavio koristiti i u Hrvatskoj i izvan nje. Paralelno ranije opisanim procesima stvaranja predodžaba o Baniji i Banovini, odvijali su se i drugi, koji su stvorili dijelom oprečne, dijelom slične slike ovoga prostora.

Naziv Banija vrlo se često koristi u aktivnostima i praksama srpskog stanovništva odseljenog s ovoga prostora nakon Domovinskog rata i njihovih potomaka, npr. u nazivima i aktivnostima zavičajnih udruženja, u nazivima njihovih okupljanja u Hrvatskoj ili u Srbiji, u nazivima folklornih udruženja i njihovih točaka, u nazivima internetskih portala te zabavnih i narodnih pjesama. *Banija – zavičajno udruženje Banijaca, potomaka i prijatelja Banije*, registrirano u Beogradu, na internetskoj stranici *Banija online – banijski informativni portal* (<http://www.banija.rs/>) ažurno prati i objavljuje (informativne, sportske i dr.) vijesti o događanjima na ovom prostoru, ali i općenito temama vezanim uz srpsku manjinu u Hrvatskoj. U rubrici „Geografija“, pod naslovom „Naša Banija“, brojni članci opisuju gradove i naselja i/ili povijesne događaje. Gotovo nepregledni broj videoisječaka na internetskom portalu YouTube, povezanih s praksama odseljenoga srpskog stanovništva i njegovih potomaka, koriste naziv Banija i pune ga odgovarajućim sadržajem. Primjerice, niz pjesama posvećenih Baniji govori o prostoru za kojim se tuguje i čezne, o „zavičaju“, „ognjištu“, „đedovini“, „rodnom ili starom gnijezdu“, „rodnom domu“, „rodnoj grudi“.¹⁵ U njima se isprepliću osobna sjećanja i uspomene smještene u konkretne

---

¹⁴ Primjena opcije find and replace u programu za obradu teksta rezultirala je u pojedinim radovima ovog zbornika čak i potpuno nesuvislim i pomalo smiješnim rješenjima: npr. na mjestu nabiranja geografskih područja i država, umjesto riječi Albanije pojavila se riječ AlBanovine (Bučar 2010:97; Lončar 2010:243).

¹⁵ Od povijesnih je događaja kod nekoliko izvođača opjevana kolona u kojoj je srpsko stanovništvo nakon „Oluje“ 1995. napustilo Hrvatsku. Potpuno očekivano, ove su internetske stranice nerijetko mjesta sukoba različitih viđenja događaja iz 1990-ih.

lokalitete poput Žirovca, Gline, Petrinje, Dragotine, Gradca, Šamarice te (prepoznatljivi) markeri banijskog krajolika: rijeka Una, šljive i šljivici, rodne njive, miris cvijeća, rosna trava. Ove su pjesme često popraćene stvarnim videoslikama Banije, čime se intenzivira slika idiličnog krajolika.

Oj Banijo rodni dome¹⁶

Moj mjesече i Danice zvijezdo
sačuvajte moje rodno gnijezdo.
Sačuvajte voljenog mi praga
oj Banijo, uvijek si mi draga.

Oj Banijo, rodni dome,
teško je u srcu mome,
teško mi je bez ognjišta,
bez Banije nema ništa.

Tico mala, da li si vesela
kada letiš iznad moga sela.
Pjevajući mojoj kući svrati,
moje srce za ognjištem pati.

Oj Banijo, rodni dome,
...

Ne trebaju meni rodne njive,
da je meni sjesti ispod šljive.
U avliji će sam se rodio,
čini mi se da bi ozdravio.

Oj Banijo, rodni dome,
...

Oj Banijo najmiliji kraju¹⁷

Od Žirovca kad kreneš ka Glini
Il' po danu il' po mjesecini,
Svud ljepota odjedanput sija
To je moja prelijepa Banija.

---

¹⁶ <http://www.youtube.com/watch?v=9L-FCL2jy6o>; <http://www.youtube.com/watch?v=TqGlF3AVDyo>; <http://www.youtube.com/watch?v=136sMpNlXvg>;

¹⁷ <http://www.youtube.com/watch?v=j5czxJL6Ig0>; <http://www.youtube.com/watch?v=9eVY0wtSE0I>; <http://www.youtube.com/watch?v=ZYR0aEDeTAE>; <http://www.youtube.com/watch?v=nWCa30uylh0>

Oj Banijo, najmiliji kraju,
Oj Banijo, dragi zavičaju,
Srce moje samo za te bije,
ja sam dijete rodom sa Banije.

Dragotina, i Gradac se smiješe,
tu mi moja prva ljubav bješe,
Od tri noge, od crkvenog kolca,
ostade mi najljepša djevojka

Oj Banijo, najmiliji kraju,
....

Šamarica, šuma proslavljena,
tu je moja duša ostavljena,
Kaži druže, Glini i Petrinji,
Mislim na njih dok sam u tuđini.

Oj Banijo, najmiliji kraju,
....

Ova je slika Banije potpuno drugačija od slike Banije koja se stvarala u javnom diskursu u Hrvatskoj za vrijeme rata, ali je jako bliska slici Banovine koju je baš tada stvaralo hrvatsko stanovništvo, prognano u Domovinskom ratu ili u Drugome svjetskom ratu. Ove su slike, istovremeno različite i slične, nastajale u različitim kontekstima – u različitim zajednicama, vremenima te fizičkim (i virtualnim) prostorima, a kao posljedica odvojenosti od prostora zavičaja. Stihovi svih ovih pjesama pokazuju kako stanovnici pamte mjesta „kroz slike kako su izgledali i kroz osjećaje kako je bilo biti u njima; ili ih stvaraju kroz fotografije, filmove i narative drugih“ (Stewart i Strathern 2003:4–5). Te se slike – krajolici – (nužno) razlikuju od onih koje primjerice stvaraju lokalni stanovnici direktno suočeni s poslijeratnom stvarnošću jer se „narativi rata koji oblikuju sjećanja, stvaraju osjećaj identiteta ili daju značenje baštini razvijaju različito“: „za one koji odlaze, sjećanja i događaji u domovini viđeni su kroz kaleidoskopske leće nostalgije, žudnje, čežnje za domovinom, osjećaj gubitka“ (Viejo-Rosa 2011:59).

U javnom se diskursu u Hrvatskoj naziv Banija danas javlja rijetko, uglavnom u naslovima događanja, publikacija te općenito aktivnostima povezanim s organizacijama i udrugama srpske

nacionalne manjine i njihovim predstavnicima.¹⁸ Na temelju osobnih iskustava i brojnih kontakata sa stanovnicima iz različitih područja Sisačko-moslavačke županije, mogu reći da je korištenje naziva Banija vrlo rijetko u službenim i formalnim, ali relativno često u neformalnim i privatnim situacijama. Generacije koje su učile da je njihov zavičaj Sisak i Banija i čiji se dio života – djetinjstvo, odrastanje, roditeljstvo, starenje – odvijao na Baniji ili uz nju bio vezan, nisu u potpunosti prihvatili preimenovanje regije. Emotivan tekst o ovoj temi naslovljen „Kako su mi ukrali Baniju“ napisala je HRT-ova novinarka Slađana Bukovac u kolovozu 2013. godine (Bukovac 2013). Potaknuta novinskim natpisima iz kolovoza 2013. u kojima se za ovu regiju ponovno pojavio naziv Banija (Klepo 2013)¹⁹, autorica tematizira preimenovanje, propale državne planove krojene 1990-ih te današnju otužnu sliku ove „čarobn[e], prazn[e], surov[e] i magičn[e]“ regije – veseleći se pritom ponovnom javljanju riječi Banija te iznoseći vlastitu sliku toga prostora, izgrađenu na temelju osobnih i obiteljskih sjećanja i iskustava:

Moj privatni dobitak [od ponovnog korištenja riječi Banija] sastoji se barem od toga što ponovno znam od kud dolazim i gdje mi je rodno mjesto. Prevelik dio biografija je uništen da bi čovjek još mogao žrtvovati i toponime. Jer i mi provincijalci moramo biti negdje rođeni, i posjedovati sigurnosnu mrežu određenih geografskih koordinata. (Bukovac 2013)

Ovakve pojedinačne i osobne priče otvaraju nova poglavlja u istraživanjima ove teme.²⁰ Jedno je takvo poglavlje otvoreno i na

¹⁸ Npr. političar Milorad Pupovac, predsjednik Srpskoga narodnog vijeća, u izjavama za medije koristi naziv Banija, a naziv Banija javlja se i u imenu manifestacija Likovni susreti na Baniji (koji su se 2013. godine održali deseti put) i Susreti na Baniji u Malom Gradcu (koji su se 2013. održali jedanaesti put) ili u imenu prije nekoliko godina objavljene publikacije Kulturno-historijski spomenici Banije s pregledom povijesti Banije od prapovijesti do 1881. godine (Škiljan 2008) u izdanju Srpskoga kulturnog društva Prosvjeta.

¹⁹ Riječ je o novinskome članku „Lovci na EU projekte. Ministar Grčić će angažirati ‘specijalce’ za oporavak Like i Banije. Mogu li išta učiniti?“, u kojem se prenosi najava potpredsjednika vlade Branka Grčića o angažiranju „profesionalnih lovaca na EU projekte“ u „tri najnerazvijenije županije“: Ličko-senjskoj, Karlovačkoj i Sisačko-moslavačkoj“ (Klepo 2013).

²⁰ Također, predodžbe o ovim temama i prostoru Banije ili Banovine, s kojima se svakodnevno susrećem, otvaraju daljnje teme za istraživanja. Tijekom posljednjih nekoliko godina nekoliko su me puta poznanici, članovi obitelji i kolege upozoravali da „još uvijek nije vrijeme“ za istraživanje „nekih tema“, misleći na teme vezane za Domovinski rat i područja

prošlogodišnjoj komemoraciji u Zrinu, kada je član udruge veterana iz Drugoga svjetskog rata u svojem govoru o povijesti Banovine, održanome na ruševinama Staroga grada Zrina, iznio razmišljanje da se ovaj prostor ne bi trebao zvati niti Banija niti Banovina nego – Zrinovina.

Krajolik Banije i Banovine – (de)materijaliziranje (dominantnih) narativa/interpretacija

Pregovaranja o Baniji i Banovini ne zadržavaju se samo u „zamišljenom i imaginiranom krajoliku misli i sjećanja“ (Viejo-Rose 2011:54), u naracijama, pričama, pjesmama, imenu, već i u fizičkom krajoliku koji doživljava svoju preobrazbu. Ova je preobrazba posljedica, s jedne strane, razaranja za vrijeme rata, a, s druge strane, obnova, zanemarivanja i/ili pojava novih „prostornih markera i stvaratelja prostora“ u poslijeratnom razdoblju (Viejo-Rose 2011). Ratna događanja tijekom 1990-ih utjecala su na promjene cjelokupnog krajolika Banovine. Gradovi i naselja pretrpjeli su teška uništavanja, posebno kulturna baština koja je bila označitelj vjerske i/ili etničke pripadnosti. Velik broj sakralnih građevina i prostora – crkava i samostana, kapela, raspela, groblja – oštećen je, devastiran ili u potpunosti uništen (Horvat 1998/1999; Maroević 1996; Petrincec et al. 1998/1999; Škiljan 2008; Ukrainčil i Uršić 1998/1999). Ovu je sudbinu dijelom doživjela i baština koja je bila označitelj ideološkog usmjerenja i povezana s Drugim svjetskim ratom, tj. Narodnooslobodilačkom borbom – spomenici i spomen-obilježja NOB-a (Hrženjak 2002; Potkonjak i Pletenac 2007). Kao i u nekim drugim dijelovima Hrvatske, na Banovini su, zbog značajne uloge ovog prostora u Narodnooslobodilačkoj borbi, spomenici NOB-a zauzimali važne i istaknute pozicije te dominirali cijelim krajolikom (usp. Frykman 2003:109). Edukativno-turističke karte i zavičajni udžbenici objavljeni prije 1990-ih prikazuju krajolik Banovine gusto premrežen privrednim objektima te spomenicima i spomen-obilježjima NOB-a (Božić 1979; Đurić i Pavličević 1985; Hrženjak 2002). Tijekom posljednjih dvadesetak godina, sukladno (novim/ drugačijim) interpretacijama ovoga prostora, postepeno se odvija promjena: jedna baština postaje manje vidljiva ili nevidljiva, a druga

---

stradala u ratu. Također, poznanici i članovi obitelji iz Siska su nerijetko izražavali strah od mogeg odlaska na terenska istraživanja „na Baniju“, opterećeni slikama o tom prostoru stvorenima za vrijeme rata.

vidljiva ili vidljivija, istaknute pozicije zauzimaju drugi spomenici (usp. Basta et al. 2007) – krajolik Banije ustupa mjesto krajoliku Banovine.

Velike materijalne i druge štete nastale tijekom rata do danas nisu u potpunosti sanirane, zbog čega su u prostoru vidljivi materijalni podsjetnici na događanja iz 1990-tih: oštećene i dijelom obnovljene gradske jezgre (npr. u Petrinji, Hrvatskoj Kostajnici, Dvoru), napuštena ili dijelom napuštena naselja, građevine s oštećenim fasadama ili ispisanim porukama, naselja „iz obnove“ prepoznatljiva po unificiranoj gradnji i (uglavnom) nefasadiranim kućama, površine s tablama upozorenja: „Ne prilazite! Oprez mine!“. Osim spomenutih, u poslijeratnom su se krajoliku Banovine, zahvaljujući poslijeratnim obnovama (i/ili zanemarivanju) kulturne baštine te podizanju novih spomenika, pojavile nove vizualne dominante ili markeri (Lončar 2009b, Lončar 2012b). Ovim se otvara novo opsežno poglavlje u promišljanju uloge baštine u suvremenim identifikacijskim procesima koje ilustriram navođenjem dvaju primjera: obnove i revitalizacije srednjovjekovnih utvrda te podizanje novih spomenika na lokacijama vojnih akcija i stradanja civila i vojnika u Domovinskom ratu.

Srednjovjekovne utvrde Banovine proživljavaju u posljednjih desetak godina svojevrsnu renesansu: provode se njihova istraživanja, obnove i revitalizacije.²¹ U Hrvatskoj Kostajnici obnovljen je Stari grad Zrinski, na području općine Dvor obnavljaju se utvrde Gvozdansko, Pedalj i Zrin, a na području općine Petrinja utvrde Klinac, Pecki i Čuntić (Miletić 2010).²² Ove su utvrde do poslijeratnog razdoblja uglavnom bile zapuštene i teško dostupne, a danas se uključuju u turističke projekte, postaju mjesta posjećivanja i događanja te dio edukativnih sadržaja. Imajući na umu povijesni kontekst njihova nastanka i njihovu povijesnu ulogu u obrani hrvatskih prostora, o čemu se pisalo i u ranije spomenutom časopisu *Zrin*, postaje jasnije zašto je, u poslijeratnom propitivanju i izgradnji identiteta Banovine, ova baština prepoznata kao pogodno mjesto upisivanja simboličkog značenja na lokalnoj, regionalnoj, ali i nacionalnoj razini. Premda

²¹ Kontekst obnove svake od ovih utvrda (npr. inicijatore, sudionike, problematiku, povezivanje s drugim projektima i dr.) trebalo bi zasebno analizirati. Treba imati na umu da je jedan od poticaja usmjeravanju na srednjovjekovnu baštinu vjerojatno i „opći trend“ popularnosti srednjovjekovlja (kroz festivale, izložbe i dr.).

²² Primjerice, općina Petrinja inicirala je 2007. godine projekt „Utvrde petrinjskog kraja“ s namjerom revitalizacije spomenutih utvrda (<http://www.h-r-z.hr/index.php/djelatnosti/konzerviranje-restauriranje/kopnena-arheologija/1074-projekt-rutvrde-petrinjskog-kraja>).

je ova baština nastala stoljećima prije Domovinskog rata, ovaj je rat barem dijelom utjecao na njezino valoriziranje i prepoznavanje (novih) značenja, čime ju je opravdano promatrati u kontekstu stvaranja „baštine rata“. Na primjer, jedan je od nacionalnih prioriteta poslijeratne obnove bila obnova Staroga grada Zrinski u Hrvatskoj Kostajnici (slika 3) te u ratu do temelja srušene crkve i samostana sv. Antuna Padovanskog (Vizin 1992:104–108; Maroević 1996:23). Oba se spomenika nalaze na ulazu u Republiku Hrvatsku, tj. grad Hrvatsku Kostajnicu, čime su neupitni vizualni i teritorijalni markeri hrvatskoga državnog prostora. Unska ada, na kojoj se nalazi Stari grad Zrinski, još je uvijek mjesto prijepora oko teritorija dviju država i određivanja državne granice.²³ Snažna simbolika ovoga spomenika, povezanoga s jednom od najpoznatijih hrvatskih plemićkih obitelji, a time i simbolom hrvatstva, „simbol[om] hrvatske moći i ponosa“ (Pravila Društva:1), dodatno utječe na dizanje tenzija u povremenim raspravama o pitanjima je li u Hrvatskoj Kostajnici granica sredina Une ili Unčica i kojoj bi državi trebala pripasti unska ada s utvrdom (Ivanković 2013; Kiseljak 2012; Pavelić 2012; Piškor 2012b; Strižić 2012). U rujnu 2012. godine izjave predsjednika Republike Srpske Milorada Dodika o „nužnoj korekciji državne granice na Uni između

Slika 3: Pogled na Stari grad Zrinski na unskoj adi. Snimila Sanja Lončar u Hrvatskoj Kostajnici 29. kolovoza 2013. godine.

²³ Unska je ada, uz Prevlaku i dunavsku adu, dugo bila područje u kojem Republika Hrvatska, nakon raspada bivše države, nije ostvarivala svoju teritorijalnu cjelovitost.

dviju Kostajnica“ izazvala je reakcija na objema stranama granice, a Tomislav Paunović, gradonačelnik Hrvatske Kostajnice, tada je izjavio:

ona [granica] će jednim dijelom ići sredinom rijeke Une, većim dijelom, ali ovaj povijesni dio [unska ada s utvrdom] ne bi mogao ići, to bi bilo čupanje srca Hrvatske Kostajnice. To je povijesni grad, Zrinski grad, poslije su Zrinski došli u posjed tog grada, i to je grad Hrvatska Kostajnica. (Kiseljak 2012)

Premda se u ovim raspravama naglašava kako se Hrvatska ne može odreći spomenika u čiju je poslijeratnu osam godina dugu obnovu uložila 11 milijuna kuna, posve je jasno da razlog neprihvatanja takve ideje nisu (samo) uložena financijska sredstva već simbolika u nacionalnim okvirima.

Osim srednjovjekovnih utvrda, na Banovini sve vidljivija postaje nova baština, nastala kao posljedica želje za jačim formaliziranjem i materijaliziranjem sjećanja na Domovinski rat. U posljednjih je nekoliko godina sve brojnije obilježavanje lokacija i podizanje spomenika na mjestima vojnih akcija, stradanja civila i vojnika iz Domovinskog rata.²⁴ Ove lokacije, neobilježene i oslobođene materijalnosti, donedavno posjećivane od nekolicine i većini „nevidljive“, odjednom su, kako to kaže Jonas Frykman – oživjele, postale vidljive i napunjene značenjem (Frykman 2003:111). Na njih se postavlja vidljivo i nedvojbeno materijalno obilježje: komad kamena, kamena ploča, raspelo, ratna tehnika i dr., na što se upisuju popisi stradalih, mjesta i datumi, zahvale, poruke i dr. (slike 4 i 5).

Ove su lokacije istovremeno i jedinstvene i univerzalne. S jedne strane, svaka je povezana s konkretnim događajem, konkretnim trenucima patnje i/ili ponosa, konkretnim osobama, pokojnima ili živima, konkretnim porukama i zahvalama. S druge strane, svaka je dio narativa o ratnim događanjima na Banovini i Domovinskom ratu uopće, narativa pisanog u Hrvatskoj od strane pobjednika,

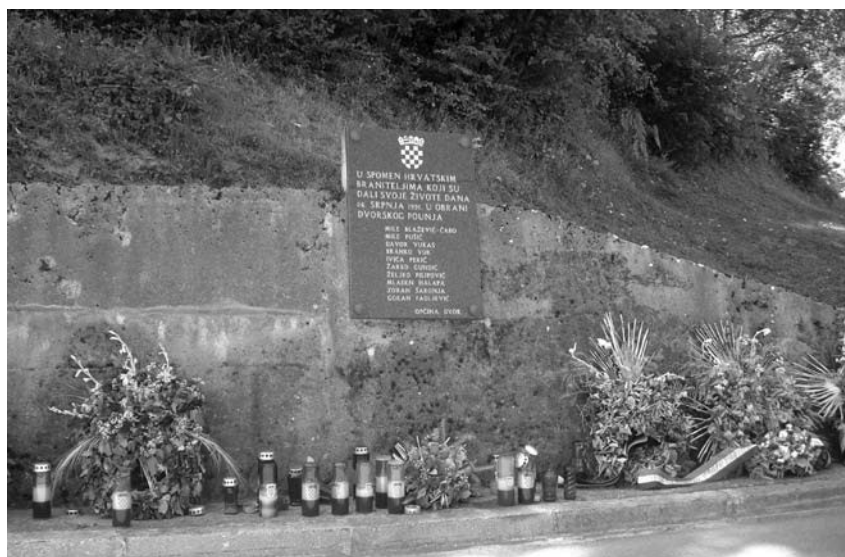
---

²⁴ Npr. spomen-obilježja i spomenici u: Viduševcu kraj Gline, Maji kraj Gline, Glinskoj Poljani kraj Gline, Drenčini kod Siska, Galdovu kod Siska, Komarevu kraj Siska, Hrvatskom Čuntiću kraj Petrinje, Novom Farkašiću kraj Petrinje, Brđanima Cesta kraj Sunje, Stankovcu kraj Gline, na brdu Čukur u Hrvatskoj Kostajnici, u Kostrićima kraj Majura, Dvoru, Hrvatskoj Dubici, Strugi Banskej kraj Dvora, Šatornji kraj Gline, Gornjim Jamama kraj Gline, Baćinu kraj Hrvatske Dubice, Hrvatskoj Kostajnici, Panjanima kraj Hrvatske Kostajnice, na Kontrobi u Sisku i dr.

Slika 4: Spomen-obilježje hrvatskim braniteljima u Domovinskom ratu, Komarevo kod Siska, podignuto u lipnju 2012. godine na mjestu prve crte bojišnice u Domovinskom ratu. Snimila Sanja Lončar, u Komarevu 5. rujna 2013. godine.

Slika 5: Spomen-obilježje hrvatskim braniteljima u Strugi Banskoj, Općina Dvor. Snimila Sanja Lončar, u Strugi Banskoj 2. kolovoza 2012. godine.

narativa u ovom trenutku dominantnog i nadmoćnog ostalima. Moć tog narativa dokazuje se i potvrđuje činom materijalizacije – fizičkim upisivanjem u krajolik – te brojnošću i ponavljanjem. Poprimanjem materijalnoga, opipljivog oblika ova se interpretacija ratnih događanja nameće ostalima, nematerijaliziranim. Također, svaka nova materijalizacija na svakoj novoj lokaciji ojačava ovu interpretaciju, potvrđuje ju i upisuje u sjećanje te dovodi do njezine legitimacije, potiskujući istovremeno druge, manje poželjne ili nepoželjne:

Spomenici se grade da bi stvorili jasnoću i jedinstvo tamo gdje prevladava sumnja – bez obzira na ideologiju režima – i od njih se očekuje ne samo da imaju snagu komemorirati već i da patvore i održavaju jednu verziju prošlosti. (Gillis prema Frykman 2003:111)

Pojedinci i zajednice ne dijele nužno istu interpretaciju povijesnih događaja na koje se referiraju spomenute lokacije i spomenici, zbog čega isti događaj, osobu ili razdoblje jedni mogu doživljavati kao bolne, drugi kao sramotne, ponosite ili drugačije. Vojne akcije te stradanja civila i vojnika mogu biti doživljeni potpuno oprečno te istovremeno biti i „mjesto boli“ i „mjesto srama“. Primjerice, vojna akcija „Oluja“ u Hrvatskoj se doživljava i proslavlja na način potpuno oprečan onome kako ju doživljava srpsko stanovništvo odseljeno i raseljeno 1990-ih ili veterani suparničke vojske. Stoga su lokacije i spomenici na mjestima vojnih akcija, stradanja civila i vojnika nerijetko „problematični“ i nose sa sobom „otvorena“ i „prijeporna“ pitanja. To pokazuje rasprava koja se tijekom 2013. godine razvila oko jedne takve lokacije, možda možemo reći – „mjesto boli i srama“. Riječ je o mjestu Žirovac kraj Dvora, u kojem su nakon „Oluje“, napuštajući Hrvatsku prema BiH u tzv. „koloni“, stradali srpski stanovnici. Ovaj događaj do danas nije istražen, krivci nisu procesuirani, što otvara prostor različitim interpretacijama tog događaja na hrvatskoj, srpskoj i bošnjačkoj strani, ali i unutar ovih skupina različitim interpretacijama pojedinaca i zajednica. Sama najava podizanja spomenika svim poginulim i nestalim Srbima u vojnoj akciji „Oluja“ u Žirovcu i dolazak predstavnika „Udruge sudionika oružanih sukoba na prostorima bivše Jugoslavije“ iz Srbije, u kojoj su okupljeni inicijatori, izazvao je oštre reakcije braniteljskih udruga u Hrvatskoj (ae 2013; Capar 2013; dpreradus 2013; Maljevac 2013b; Prerad 2013; Stričić

2013, Šimić 2013).²⁵ Jedan je od inicijatora podizanja ovoga spomenika rekao: „(...) Na spomeniku nećemo nikoga prozivati“ te dodao kako je spomen-obilježje „skromno projektirano“ (Prerad 2013). Predstavnici braniteljskih udruga iz Hrvatske podizanje ovoga spomenika nazivali su „provokacijom“ (Capar 2013), „agresijom na istinu“ (Gugo 2013), „falsificiranjem istine o Domovinskom ratu“ (Prerad 2013) te iznijeli razmišljanje da se podizanjem spomenika „odgovornost za taj veliki zločin nastoji prebaciti na hrvatske branitelje“ (dpreradus 2013). Ovaj slučaj govori koliku moć ima materijalizirana interpretacija i kako spomenik, bez obzira na skromnost u izvedbi i uklesani tekst, u nedostatku drugih potvrda (u ovom slučaju procesuiranja zločina), nije običan komad kamena, već moćno sredstvo u dokazivanju istine i legitimnosti. Rasprava oko podizanja ovog spomenika rasprava je oko različitih interpretacija, kojom se pokazuje otpor prema materijalizaciji „neprihvatljivih“ tumačenja ratnih događanja na Banovini – onih koji odudaraju od dominantne, „jasne“ naracije ili predodžbe Domovinskog rata u Hrvatskoj te odnosa agresora i žrtava. Ovaj primjer pokazuje kako procesi proizvodnje „baštine rata“ nerijetko ne omogućavaju svim pojedincima i zajednicama sudjelovanje i djelovanje. Također, on pokazuje kako poruke i odjeke izgrađenih ali i neizgrađenih spomenika nije lako kontrolirati te da spomenici i prakse vezane za njih mogu dijeliti društvo, pa i prenositi nasilje, i dugo nakon završetka ratnih sukoba (usp. Viejo-Rose 2011:60).

Nove običajne prakse i svakodnevnica obilježena baštinom rata

U prethodnoj cjelini tematiziran krajolik Banovine i njegova materijalna baština odrazili su se na stvaranje nematerijalne baštine te potvrdili njihovu međusobnu uvjetovanost, prožetost, nerazdvojjivost (Miller 2005). Paralelno s obnovama i podizanjem novih spomenika pojavile su se nove običajne prakse i događanja kojima se itekako iskazuje odnos prema ovom prostoru i njegovoj „baštini rata“, revidira postojeća i izgrađuje nova slika Banovine. Ministarstva, lokalne samouprave, stanovnici, braniteljska i zavičajna udruženja, vjerske i druge zajednice pokrenuli su i provode nezanemariv broj

---

²⁵ Slični prijepori javili su se u Kninu kada je „Inicijativa mladih za ljudska prava“ na Dan pobjede 5. kolovoza 2010. godine postavila Ploču isprike izbjeglicama Oluje. Ploču su postavili „uz cestu na sjevernom izlazu iz Knina, kojom su prije 15 godina izbjeglice iz grada i okolice bježale u koloni“, a uklonjena je „jer za nju nisu dobivene potrebne dozvole“ (Mrsic 2010). Slične primjere iz drugih mjesta navodi Tamara Banjeglav (Banjeglav 2012/2013).

jednodnevnih ili višednevnih događanja koja nerijetko uključuju i objedinjuju više svrha: komemoriranje događaja iz Domovinskoga i/ili Drugoga svjetskog rata, proslavljanje (lokalnog) sveca zaštitnika, posjet napuštenom zavičaju ili nekadašnjem mjestu ratovanja, posjet mjestima ukopa žrtava te druge osobne i obiteljske, „intimne“, običajne prakse. Brojne su lokacije vojnih akcija te stradanja civila i vojnika tijekom Domovinskog rata postale mjesta održavanja komemoracija, koje se tijekom posljednjih godina umnažaju, sve više formaliziraju te privlače sve veći broj sudionika.²⁶ Primjerice, „Obljetnica pogibije hrvatskih redarstvenika i civila“ u Strugi Banskoj kraj Dvora krajem srpnja, uoči blagdana sv. Ane, okuplja velik broj sudionika, ne samo mještane i ratne veterane već i visoke državne i crkvene predstavnike (slika 5) (n. a. 2012; n. a. 2013). Osim lokacija vezanih za Domovinski rat, mjesta okupljanja i komemoriranja postale su i „dugo prešućivane lokacije“ povezane s Drugim svjetskim ratom i srednjim vijekom. Primjerice, dva proslavljena povijesna lokaliteta – Zrin (nekada sjedište obitelji Zrinski i mjesto progona Hrvata 1943. godine) i Gvozdansko (mjesto legendarne pogibije branitelja utvrde Gvozdansko 1573. godine u borbi protiv Osmanlija i mjesto pogibije Hrvata 1941. i 1991. godine) – postala su mjesta svojevrsnih „hodočašća“. U Zrin od 1996. godine, redovito svake godine uoči blagdana Male Gospe, hodočaste nekadašnji raseljeni stanovnici i njihovi potomci, ratni veterani i članovi braniteljskih udruga, predstavnici Katoličke crkve i ostali (slika 6) (Lončar 2011).²⁷ Slično se „hodočašće“ u Gvozdansko redovito održava od siječnja 2010. godine.²⁸

²⁶ Npr. „Dani branitelja Sisačko-moslavačke županije“, „Dani branitelja grada Siska“, „Dani sjećanja u Petrinji“, „Obljetnica početka oružanog otpora srpskom agresoru u Domovinskom ratu na prostoru Gline“, „Obljetnica pogibije hrvatskih redarstvenika i civila u Strugi Banskoj“, „Obljetnica osnutka prve dragovoljačke brigade u Hrvatskoj – 57. brigade Marijan Celjak“, „Obljetnica akcije ‘Brdani’ i herojske obrane Sunje u Domovinskom ratu“, „Obljetnica 2. gardijske brigade Gromovi“, manifestacija „S krunicom oko vrata putem stradanja Hrvata općine Dvor u Domovinskom ratu“ itd.

²⁷ Zrin je tragediju proživio u Drugom svjetskom ratu kada su 9. rujna 1943. godine partizani napali i nakon borbe do temelja zapalili Zrin. Tada je smrtno stradao dio stanovnika, uglavnom muškaraca. Preživjeli stanovnici su protjerani, imovina im je konfiscirana i zabranjen im je povratak u Zrin. Vlasti su 1945. godine donijele odluku da se preživjele Zrinjane, nakon progona raspršene po Pounju i Posavini, naseli u drugi dio Hrvatske, u Slavoniju, u kuće protjeranih pripadnika njemačke nacionalne manjine (Volksdeutschera). Naseljeni su u četiri sela u blizini Đakova (Drenje, Slatnik, Gašinci i Lapovci), gdje oni i/ili njihovi potomci žive i danas. U Zrin su nakon Drugoga svjetskog rata vlasti naselile pravoslavne stanovnike.

²⁸ Gvozdansko je poznato po utvrđi koju su podigli Zrinski, a koja je imala značajnu ulogu u borbi protiv Osmanlija. Prema legendi, dana 13. siječnja 1578. godine, nakon duge opsade,

Slika 6: Zrin, Općina Dvor. Komemoracija povodom obljetnice stradanja stanovnika 1943. godine. U prednjem planu je križ i spomen-ploča koje je, na mjestu crkve Sv. Križa srušene u Drugome svjetskom ratu i stradanja civila, postavilo zavičajno udruženje Društvo prijatelja Zrina. Na ovom se mjestu održava službeni dio komemoracije, misno slavlje. U pozadini je utvrda Stari grad Zrin, podno koje se, na mjestu nekadašnjeg centra naselja Zrin, održava neslužbeni dio komemoracije. Snimila Sanja Lončar u Zrinu 11. rujna 2011. godine.

Ova događanja svojim jasnim prostornim i vremenskim određenjem snažno utječu na oblikovanje sjećanja i identiteta. Ona se odvijaju na lokacijama koje imaju istaknutu simboličku vrijednost i poruku – lokacijama konkretnih povijesnih događaja koje su prepunjene brojnim, ponekad i oprečnim slikama i osjećajima: patnje, boli, nepravde, ponosa, utjehe, pobjede, poraza. U naracijama je ovih lokacija i događaja moguće pronaći i zadovoljiti različite potrebe i viđenja, zbog čega one privlače i okupljaju sudionike različitih interesa i ciljeva. Njima se održava sjećanje ne samo na rat, nego na događaje važne za konkretne lokalne zajednice (usp. Connerton 2004). Za lokalne stanovnike, obitelji poginulih, veterane, ona, između ostaloga,

Osmanlije su bez borbe osvojili utvrdu u kojoj su ih dočekali smrznuti vojnici i stanovnici. U Drugome svjetskom ratu, 1941. godine, u mjestu su smrtno stradali hrvatski stanovnici i srušena je crkva, a u Domovinskom ratu, 1991. godine, u mjestu su ponovno smrtno stradali hrvatski stanovnici. Hodočašće je pokrenuto u spomen na „obljetnicu hrvatskog velejunaštva i mučeništva branitelja gvozdanškoga grada–utvrde“, a u njemu sudjeluju lokalni stanovnici, članovi braniteljskih udruga, državni i crkveni predstavnici, hodočasnici i dr. (Tomašević 2013).

daju značaj i opravdanje proživljenim događajima i patnjama i time su oblik legitimacije (usp. Banjeglav 2012/2013:52,54). Primjerice, na mjestu prve crte bojišnice u Komarevu kod Siska podignuto je „Spomen-obilježje hrvatskim braniteljima u Domovinskom ratu“ (slika 4), a sudionici uključeni u iniciranje i realizaciju spomen-obilježja istaknuli su veliku simboličku vrijednost ove lokacije navodeći da se tu „branio ne samo Sisak, već čitava Hrvatska“. Ove su lokacije i događanja ujedno lokacije i događanja moći te mogu imati političku funkciju (usp. Graham et al. 2000, Stewart i Strathern 2003) i kao takve ih nerijetko koriste politički i vjerski predstavnici i različite grupe, čime ona postaju i „mjesto prijepora“. Nadalje, ova su događanja – kao i rođendani, godišnjice brakova, spomendani lokalnih svetaca, dani državnih blagdana – postala dio osobnih, obiteljskih, mjesnih (lokalnih), regionalnih i državnih kalendara (usp. Connerton 2004). Redovito se ponavljaju, česta su u ljetnim mjesecima i rujnu, koji je prozvan „mjesecom tužnih obljetnica“ ovoga područja, te time postaju tradicija i baština.

Mjesta stvaranja „baštine rata“ nisu samo komemoracije i svojevrsna hodočašća, već i niz drugih (sportskih, turističkih, stručnih) događanja na lokalnoj i regionalnoj razini. „Baština rata“ nerijetko je tematizirana u medijskim izvješćima ili su joj posvećena nova stručna i popularna izdanja,²⁹ a dio je i edukativnih programa.³⁰ Također, „obična“ je životna svakodnevnica stanovnika, poput „uobičajenih“ susreta i razgovora, obilježena trajnim podsjećanjem

²⁹ Lokalne tjedne novine Novi Sisački tjednik redovito izvještavaju o ovakvim događanjima, komemoracijama i „hodočašćima“ te novim publikacijama s područja Siska i Banovine. Internetski portali lokalnih samouprava, kao i brojni neslužbeni portali, također objavljuju takve vijesti. Posljednjih godina objavljeno je nekoliko monografija posvećenih ratnom razdoblju ovog područja, npr. Gajdek 2008, Maljevac 2009, Savić 2008.

³⁰ Terenska nastava pod nazivom „Sat povijesti“ projekt je pokrenut u suradnji Gradskog muzeja Sisak, Udruge hrvatskih dragovoljaca Domovinskog rata (Temeljni ogranak Galdovo) te Osnovne škole Galdovo, no proširio se i na ostale sisačke škole. „(...) Učenici u sklopu terenske nastave posjećuju prvu crtu bojišnice obrane grada Siska u Komarevu. Tamo imaju predavanje u sklopu kojeg se prikazuje film o sisačkoj bojišnici te razgledaju ručno izrađena borbena vozila. U Muzeju Domovinskog rata učenike se upoznaje s poviješću vojarne 'Barutana', proizvodnjom oklopnih vozila i naoružanja, počecima otvorenog sukoba i napada na grad Sisak te ratnih razaranja koja je proživio sam grad i njegovi stanovnici. Uz stručno vodstvo, učenici imaju priliku vidjeti i dio naoružanja i opreme hrvatske vojske te ostale predmete usko vezane uz Domovinski rat, a koji su dio bogatog fundusa Gradskog muzeja Sisak. Nakon posjeta muzeju posjećuje se spomen soba, te se kod spomenika poginulim braniteljima na Trgu dr. Franje Tuđmana odaje počast svim poginulim braniteljima grada Siska.“ ([s. n.] 2013).

na rat,³¹ a stanovnici su na svakodnevnoj razini uključeni u brojne polemike oko interpretiranja povijesnih događaja i baštine ovoga prostora. Lokacije ranije spomenutih događanja i praksi prepoznaju se kao pogodne za iskazivanje određenih viđenja i stavova prema povijesnim događajima, posebno onima povezanim s Drugim svjetskim i/ili Domovinskim ratom. U svrhe politiziranja nerijetko se koriste i lokacije i sadržaj, čak i kod naoko „nevinih“ događaja poput turističkih projekata. Uključivanje ili neuključivanje povijesti Drugoga svjetskog rata, točnije narodnooslobodilačke borbe, u projekte Sisačke turističke zajednice izazvalo je u nekoliko navrata polemike na lokalnoj razini: u rujnu 2011. kada se ta povijesna epizoda nije pojavila među sedam cjelina turističkog projekta „Sisački povijesni prsten“,³² a zatim u rujnu 2012. kada se pojavila kao jedna od deset epizoda sisačke povijesti u također turističkom projektu „Keltska noć“³³ (dpreradus 2011; Piškorić 2012a). U prvom se slučaju kritiziralo

³¹ Da bih provjerila ovo razmišljanje, u srpnju 2012. godine nekoliko sam dana vodila bilješke o dnevnim situacijama u kojima se, bez mojih poticaja (pitanja, traženja), susrećem s podacima o ratu. Osim informacija iz lokalnih medija, zabilježila sam razgovore s poznanicima i slučajnim sugovornicima: npr. u očekivanju početka svadbenog obreda u crkvi sv. Lovre u Petrinji (koja je u Domovinskom ratu srušena do temelja, a potom obnovljena nakon rata) poznanik mi je, potaknut prostorom u kojem se nalazimo, pričao o svojem sudjelovanju u poslijeratnoj obnovi crkava na Banovini te događanjima u prvim danima nakon oslobođenja Petrinje; dva dana poslije, u čekaonici sisačke gradske bolnice, starija mi je gospođa iz Petrinje pričala o svojem oboljenju, uspostavljajući kronologiju sintagmama „prije rata“ i „poslije rata“ te osvrćući se na svoje prognaničko iskustvo i gubitak imovine; nekoliko dana kasnije na sisačkoj gradskoj tržnici sugovornica mi je rekla: „Ja sam tamo od Gline, iz Velike Soline“ – te nastavila – „danas je tamo zbor, ali crkve nema, crkva je srušena [u ratu].“; naredni sam dan u vlaku na relaciji Novska–Sisak–Caprag–Sisak–Zagreb razgovarala s gospodinom koji se kao prognanik iz Bosne doselio u Sunju, a koji je pričao o odnosima doseljenoga i starosjedićakoga stanovništva.

³² „Sisački povijesni prsten“ turistički je projekt sisačke turističke zajednice, izveden u centru grada Siska u vidu sedam vitrina od kojih svaka predstavlja sedam „najvažnijih“, „najslavnijih“ razdoblja povijesti grada Siska (<http://www.sisakturist.com/hr/stranica/sisacki-povijesni-prsten/6>). Prilikom otvorenja, 2011. godine, na kojem su prisustvovali visoki državni, gradski i vjerski predstavnici, među predstavljenim povijesnim događajima nije bilo spomena osnivanja Prvoga partizanskog odreda 22. lipnja 1941. godine u šumi Brezovici kraj Siska, što je izazvalo brojne reakcije. To je bila tema rasprave na sjednici Gradskog vijeća grada Siska te članaka u dnevnim tiskovinama (<http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/149400/Default.aspx>, <http://www.sisak.info/otvoren-sisacki-povijesni-prsten-da-li-mu-nedostaje-jos-jedan-dio/>).

³³ „Keltska noć“ turistički je projekt sisačke turističke zajednice koji se održava početkom mjeseca rujna. U središtu tog događanja je puštanje splavi po rijeci Kupi na kojima se insceniraju događaji iz povijesti grada Siska. Svake se godine, u manjoj mjeri, ovi događaji mijenjaju, a 2012. godine bile su prikazane teme: (1) Vile stvaranja, (2) Kelti 156. BC, (3) Sveti Kvirin 303., (4) Bitka s Turcima 1593., (5) Bolnica 1806., (6) Juran i Sofija 1839., (7) Florisdorf 1844., (8) Obrtnička komora 1870., (9) Prvi partizanski odred 1941., (10) Domovinski rat 1991. (http://www.sisakturist.com/keltska_noc_2012.php).

da se Sisak srami svoje partizanske povijesti, a u drugom sugeriralo da je se treba sramiti. U drugom je slučaju došlo i do oštreakcije sisačkog biskupa mons. dr. Vlade Košića koji je ovaj događaj uzeo kao povod raspravi oko interpretacije povijesti Banovine te kao jedan od motiva svoje propovijedi na misnome slavlju održanom 9. rujna 2012. u Zrinu na Banovini, povodom obilježavanja progona Hrvata iz tog mjesta 1943. godine.³⁴ Na ovoj je stvarnoj lokaciji stradanja, pred prisutnim preživjelim Zrinjanima i njihovim potomcima, članovima udruga veterana, stanovnicima Pounja – poruka koju je htio prenijeti sigurno dobila veću težinu i ozbiljnost.

Unatoč važnosti lokacija i fizičkog prostora, teško je reći da su prostorne i vremenske granice „baštine rata“ ograničene (usp. Viejo-Rose 2011:59). Odnos prema prostoru Banovine i njegovoj „baštini rata“ ostvaruje se ne samo kroz prakse lokalnog stanovništva i na lokacijama regije, već kroz prakse pojedinaca, obitelji i grupa, koje nadilaze fizičke granice regije, županije i države te se šire u druge države i virtualne prostore. Zavičajna i braniteljska udruženja u Hrvatskoj i izvan nje provode različite aktivnosti održavajući ili izgrađujući za sebe potrebnu sliku Banije ili Banovine. Internetske stranice prepune su fotografija i videosnimaka lokacija s Banovine, pjesama i tekstova posvećenih Baniji i Banovini. I one su nerijetko mjesto iskazivanja različitih, često suprotstavljenih, viđenja događaja iz recentne ili starije povijesti. U Srbiji i Australiji zavičajna udruženja organiziraju tzv. „Banijske večeri“ koje se sastoje od glazbenog programa i nastupa kulturno-umjetničkih udruženja, a koje su prvenstveno namijenjene ljudima porijeklom s Banije i njihovim potomcima.³⁵ Također, odseljeno hrvatsko i srpsko stanovništvo posjećuje rodna mjesta, sudjeluje u lokalnim obljetnicama i događanjima ili važne životne običaje (poput vjenčanja) održava na ovom prostoru. Ratni veterani organizirano ili pojedinačno posjećuju mjesta na kojima su ratovali i uz koje ih vežu uspomene.³⁶ Svi oni

³⁴ Biskup je u propovijedi kritizirao činjenicu da se u scenariju „Keltske noći“ istovremeno hvali kršćanski svetac sv. Kvirin i veličaju „takozvani ‘osloboditelji’ Drugog svjetskog rata“. (<http://www.biskupija-sisak.hr/index.php/arhiv/1213-misa-za-sve-zrinjane-stradale-u-drugom-svjetskom-ratu>).

³⁵ <http://банија.срб/lat/o-nama/4847-odrzana-banijska-vecer-u-beogradu.html>.

³⁶ Ovaj prostor posjećuju veterani hrvatske vojske iz različitih područja Hrvatske, ali i veterani UNPROFOR-a. Primjerice, u kolovozu 2012. godine Banovinu su posjetili bivši pripadnici danskog bataljuna UNPROFOR-a koji su za vrijeme Domovinskog rata bili raspoređeni u Sektoru Sjever, koji je pokrivao okupirano područje Banovine i Pounja. Tada je „kod mjesta bivše baze danskog bataljuna UNPROFOR-a u Majuru kod Hrvatske

imaju potrebu povezivati se s ovim prostorom, ovim događajima, sudjelovati, doprinosti određenom narativu, i pritom isticati svoju poziciju. Kroz sve njih i njihove naracije slušamo različite glasove i vidimo različite slike jednoga fizičkog prostora, a neke glasove i slike ne čujemo i ne vidimo (usp. Hashimoto 2011:241).

***

Tematizirajući suvremene kulturne procese i prakse na poslijeratnoj Banovini, radom nisam nastojala iznijeti njihovu sintezu, već dati uvid, ukazati na njihovu širinu i raznolikost te mogućnosti i potrebe njihova prepoznavanja, bilježenja, analiziranja i interpretiranja. Primjeri prikazani u ovom radu potvrđuju da je rat generator baštine, sjećanja i identiteta (usp. Viejo-Rose 2011:56) te da su Banovina i njezina „baština rata“ danas mjesta pregovaranja i prijedora, mjesta stvaranja interpretacija i mjesta materijaliziranja u prostoru i praksama. Brojni i raznoliki sudionici i namjere ukazuju na kompleksnost svakog pojedinog iznesenog primjera te upućuju na dugotrajne, promjenjive, problematične procese stvaranja i mijenjanja baštine, sjećanja i identiteta, koje je nemoguće sagledavati bez svijesti o njihovu trajnom prožimanju, međusobnom odražavanju i nadopunjavanju (usp. Nora 2011:IX). Primjeri pokazuju kako se u tematiziranim kulturnim procesima na Banovini – u suvremenim procesima interpretiranja, potvrđivanja i legitimacije – baštine povijesnih razdoblja i ratova (ponajviše Drugoga svjetskog i Domovinskoga) isprepliću i nadopunjuju, međusobno nadograđuju i kako „baština rata“ ili, ovdje možda primjerenije, „baština ratova“ kao sjena prati svakodnevnicu ovog prostora i njegovih stanovnika. Svako spomenuto mjesto baštine, u fizičkom i značenjskom smislu, ustvari je „konglomerat simbola i narativa“ sačinjen od njihove povijesti i trajno razvijanih značenja (Viejo-Rose 2011:54–55). Inicijatori, stvaratelji, sudionici ovih procesa pripadaju različitim (često i oprečnim) etničkim, vjerskim, ideološkim skupinama, zbog čega su ova mjesta

---

Kostajnice“ organiziran njihov susret s hrvatskim braniteljima: „Zajedno su obišli mjesto u kojem je bila baza danskog bataljuna UNPROFOR-a, a neki su posjetili i mjesta na kojima su spavali i gdje im je bila logistika“ (Maljevac 2012a:2). Nerijetko su ove lokacije mjesta pojedinačnih ili grupnih posjeta branitelja iz drugih županija i država (dpreradus 2012; Maljevac 2013a), novinara i/ili njihovih obitelji i poznanika (Maljevac 2012c; R. I. 2012). U literaturi se javljaju dva izraza povezana s posjetima prostora na kojima se odvija(o) rat: turizam ratnih mjesta (*tourism of war sites*), koji se razvija nakon završetka rata, i ratni turizam (*war tourism*), koji se odvija za vrijeme rata, kada se posjetitelje odvodi na aktivna mjesta borbe (Viejo-Rose 2011:57).

baštine nerijetko prijetna, a njezina značenja/slike/predodžbe sukobljene, isprepletene, paralelne. Upravo su stoga teme iz trijade baština–sjećanje–identitet pogodne za politiziranje i manipuliranje, kakvima često svjedočimo u Hrvatskoj, te za izmicanje pažnje sa stvarnih ekonomskih, gospodarskih i demografskih problema kojima su svakodnevno suočeni stanovnici ovih marginaliziranih regija. Ispisivanje „etnografija poslijeratnih razvoja“ (Povrzanović Frykman 2012) prepoznaje se potrebnim ne samo zbog aktualnosti ovih pojava, već potrebe njihova kritičkog propitivanja i kontekstualiziranja.³⁷

Na kraju, nemoguće je ne zapitati se ali i odgovoriti na pitanje: što i kako s Banovinom (i drugim prostorima stradalima u Domovinskom ratu), kako se nositi i suočiti s njezinom „baštinom rata“, „teškom baštinom“, koja ima posljedice na sjećanja i identitet, odnose pojedinaca i zajednica ovdje, ali i prostorno i vremenski i „izvan lokacija konflikta“ (usp. Viejo-Rose 2011:53)? Primjeri s raznih strana svijeta pokazuju da se baštine ratova desetljeća kasnije pojavljuju kao fokusi nacionalnih politika, a stanovnici i zajednice ostaju podijeljeni u interpretacijama ratnih događanja i njihovih posljedica (Hashimoto 2011:242). U narednim desetljećima možemo očekivati novo redefiniranje i reinterpretiranje „baštine rata“ Banovine jer, da parafraziram Jonasa Frykmana: sjećanjima iz ratova neće biti dozvoljeno da postanu povijest, već će se nastaviti koristiti za objašnjavanje sadašnjih događaja (Frykman 2003:107). Pitanje je kako će se pritom nastaviti mijenjati slike Banije, Banovine, Zrinovine; kako će se mijenjati krajolik ove regije; koje će lokacije, naracije i prakse prestati biti „osjetljive“ i „prijetne“, tj. što će postati „vidljiva“, a što „nevidljiva“ baština ovoga prostora.

³⁷ Maja Povrzanović Frykman upravo ulogu etnografskoga terenskog rada i tim putem stvorenoga „znanja o svakodnevnom životu, procesima identifikacije i obrascima djelovanja“ vidi ključnima za istraživanja rata i poraća. Autorica navodi pozitivne strane takvog rada usmjerenog na poslijeratne kontekste: on „stvara lokalno-osjetljivo znanje o aktualnim problemima i njihovih potencijalnim rješenjima“; „ohrabruje preispitivanje odnosa između građana i institucija na različitim razinama“; „inzistirajući na perspektivi ‘odozdola’ doprinosi razumijevanju konstrukcija identiteta, mjesta i doma kao dinamičnih društvenih procesa“ te „osvjetljava lokalne efekte međunarodnih politika i smjerova koji bi trebali omogućavati, ali ponekad onemogućavaju procese oporavka nakon rata“ (Povrzanović Frykman 2012:254).

Literatura i građa

- [s. n.] 1996a. Banija. *Hrvatski leksikon*, I (A–K). Zagreb: Naklada Leksikon, 59.
- [s. n.] 1996b. Domovinski rat. *Hrvatski leksikon*, I (A–K). Zagreb: Naklada Leksikon, 262–283.
- [s. n.] 1999. Banovina. *Hrvatska enciklopedija*, I (A–Bd). Zagreb: LZMK, 600.
- BANJEGLAV, Tamara. 2012/2013. „(Ne)kultura sjećanja: uloga memorijala i komemorativnih praksi u post-konfliktnoj obnovi društva“. U *Rad na suočavanju s prošlošću : priručnik za organizacije civilnog društva*, ur. Emina Bužinkić. Zagreb: Documenta – centar za suočavanje s prošlošću, 50–57.
- BASTA, Sanja, Diana MESIĆ i Hrvoje VRGOČ. 2007. *Sisačko-moslavačka županija. Zavičajni priručnik za učenike*. Zagreb: Školska knjiga.
- BOŽIĆ, Branko, ur. 1979. *Banija i Kordun*. Petrinja: Pedagoško društvo.
- BUČAR, Matija, ur. 2010. *Zrinska gora : regionalni park prirode*. Petrinja : Grad Petrinja : Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet – Odsjek Petrinja : Matica hrvatska, Ogranak ; Sisak : Sisačko-moslavačka županija.
- BUNJEVAC, Stjepan. 1993. „Vraćam ti se, Kostajnico!“. *Zrin, časopis za povijesna, kulturna i gospodarska pitanja hrvatskog Pounja*, 3(2): 11.
- BUŽINKIĆ, Emina, ur. 2012./2013. *Rad na suočavanju s prošlošću : priručnik za organizacije civilnog društva*. Zagreb: Documenta – centar za suočavanje s prošlošću.
- CONNERTON, Paul. 2004. *Kako se društva sjećaju*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- ĐURIĆ, Đorđe i Dragutin PAVLIČEVIĆ. 1985. *Sisak i Banija, priručnik za učenike*. Zagreb: Školska knjiga.
- FRYKMAN, Jonas. 2003. „Making Sense of Memory: monuments and landscapes in Croatian Istria“. *Ethnologia Europea*, 33(2): 107–120.
- GAJDEK, Đuro. 2008. *Sisačka bojišnica 1991. – 1995*. Sisak: Narodna knjižnica i čitaonica Sisak, Biblioteka Domovinskog rata.
- GEGNER, Martin i Bart ZIINO. 2012. „Introduction. The heritage of war: agency, contingency, identity“. U *The heritage of war*, ur. Martin Gegner i Bart Ziino. London i New York: Routledge, 1–15.
- GRAHAM, Brian, G. J. ASHWORTH i J. E. TUNBRIDGE. 2000. *A Geography of Heritage. Power, Culture and Economy*. London: Arnold Press.
- HASHIMOTO, Akiko. 2011. „Divided Memories, Contested Histories: The Shifting Landscape in Japan“. U *Heritage, Memory and Identity*, ur. Helmut Anheier i Yudhishthir Raj Isar. London: Sage, 239–244.
- HORVAT, Zorislav. 1998./1999. „Stanje katoličkih građevina – spomenika kulture na Banovini nakon „Oluje“ – kratak pregled“. *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 24/25: 57–75.
- HRŽENJAK, Juraj, ur. 2002. *Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj 1990. – 2000. II. Izdanje s dodatkom*. Zagreb: Savez antifašističkih boraca Hrvatske.
- ISAR, Yudhishthir Raj, Dacia VIEJO-ROSE i Helmut K. ANHEIER. 2011. „Introduction“. U *Heritage, Memory and Identity*, ur. Helmut Anheier i Yudhishthir Raj Isar. London: Sage, 1–20.
- JOKA, Mile, ur. 1991. *Dvor na Uni: od prijeslavenskog doba do naših dana: zbornik naučnih i publicističkih radova*. Dvor na Uni: Skupština općine.

KARDOV, Kruno, Dražen LALIĆ i Vesna TERŠELIĆ. 2010. *Suočavanje s prošlošću u Hrvatskoj: stavovi i mišljenja aktera i javnosti u poraću*. Zagreb: Documenta – centar za suočavanje s prošlošću.

KRAVOS, Ana. 1994. „Pozdrav Dubici“. *Zrin, časopis za povijesna, kulturna i gospodarska pitanja hrvatskog Pounja*, 7(3): 51.

LOGAN, William i Keir REEVES. 2009. „Introduction. Remembering places of pain and shame“. U *Places of Pain and Shame. Dealing with 'difficult heritage'*, ur. William Logan i Keir Reeves. New York: Routledge, 1–14.

LONČAR, Sanja. 2009a. „Uloga i status etnologa u zaštiti kulturne baštine i ruralnog prostora“. Izlaganje na znanstveno-stručnom skupu u povodu pedesete obljetnice Hrvatskoga etnološkog društva: *Tradicije i tendencije hrvatske etnologije: etnologija kao angažirana i etična znanost*. Zagreb, Hrvatska (rukopis).

LONČAR, Sanja. 2009b. „Obnova graditeljske baštine – tema antropološkog istraživanja?“. Predavanje na kolegiju *Antropologija društvenog sjećanja* na diplomskom studiju etnologije i kulturne antropologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, ak. god. 2008./2009. (rukopis).

LONČAR, Sanja. 2009c. „Prilozi poznavanju tradicijskog graditeljstva i kulture stanovanja“, U *Zapisi iz Gornjih Ravni kotara: etnološki, povijesni i muzeološki prilozi o Islamu Latinskom, Islamu Grčkom, Kašiću i Podgradini*, ur. Milana Černelić i Marijeta Rajković Iveta. Zagreb: FF press, 73–175.

LONČAR, Sanja. 2010a. „Matija Bučar, ur. Zrinska gora: regionalni park prirode. Petrinja: Grad Petrinja: Učiteljski fakultet: Matica hrvatska, ogranak ; Sisak: Sisačko-moslavačka županija ; Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 2010, 474 str.“. *Ekonomika i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 6 (1): 242–243.

LONČAR, Sanja. 2010b. „Prostor, povijest, sjećanje i baština – Primjer Zrina na Banovini“. Predavanje na kolegiju *Antropologija mjesta i prostora* na preddiplomskom studiju etnologije i kulturne antropologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, ak. god. 2009./2010., 2010./2011. i 2011./2012. (rukopis).

LONČAR, Sanja. 2011. „Revising history, constructing the place: the creation of new cultural practices in the Croatian village of Zrin“. Izlaganje na znanstvenoj konferenciji *People make places – ways of feeling the world ; SIEF 10th international congress*, Lisabon, Portugal (rukopis).

LONČAR, Sanja. 2012a. „Etnološka i kulturnoantropološka istraživanja u Ravnim kotarima (2005. – 2006.) i Bukovici (2010. – 2011.)“. Predavanje održano u Kuli Stojana Jankovića u Islamu Grčkom na ljetnoj školi „Miramida trening – Izgradnja mira i kulturna baština“ (rukopis).

LONČAR, Sanja. 2012b. „Banija i (a ne ili) Banovina: dvije pojavnosti jednog geografskog prostora“. Izlaganje na znanstveno-stručnom skupu *12. hrvatsko-slovenske etnološke paralele. Ponovno iscrtavanje granica: transformacije identiteta i redefiniranje kulturnih regija u novim političkim okolnostima*. Duga Resa, Hrvatska (rukopis).

LONČAR, Sanja. 2013a. „Moving (back) to the countryside: the role and interpretation of local traditions in the creation of sustainable architecture and new rural everyday life in Central Croatia“. Izlaganje na znanstvenoj konferenciji „Circulation“ – *SIEF 11th international congress*. Tartu, Estonija (rukopis).

- LONČAR, Sanja. 2013b. „Suvremeni procesi identifikacije na područjima stradalima u Domovinskom ratu (1991. – 1995.) – uloga i značaj novih spomenika na Baniji ili Banovini“. Izlaganje na simpoziju *Problem spomenika : spomenik danas*. Klanjec, Hrvatska (rukopis).
- LONČAREVIĆ, Juraj. 1992. „Vojna Krajina – korijeni naše tragedije“. *Zrin, časopis za povijesna, kulturna i gospodarska pitanja hrvatskog Pounja*, 1(1):3.
- LONČAREVIĆ, Juraj. 1993. „Hrvatska istina o Zrinu“. *Zrin, časopis za povijesna, kulturna i gospodarska pitanja hrvatskog Pounja*, 5(2):15–17.
- MALJEVAC, Željko. 2009. *Zapisi s Banovine : 1990., 1991., 1995. (Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995., Knj. 4.)*. Zagreb: Stega tisak.
- MAROEVIĆ, Igor. 1996. *Razorene crkve Banije – izložba fotografija : Muzej Tropolja, Velika Gorica ožujak – travanj 1996*. Velika Gorica: Muzej Tropolja.
- MILETIĆ ČAKŠIRAN, Ivana i Sanja LONČAR. 2012. „Kulturna baština Općine Dvor: suradnja lokalnih stanovnika, Općine Dvor i stručnih institucija“. Javno predavanje održano na Svečanoj sjednici povodom Dana Općine Dvor i Međunarodnog dana mira, 21. rujna 2012. godine u prostorijama Doma kulture u Dvoru (rukopis).
- MILETIĆ ČAKŠIRAN, Ivana, Jelena STINČIĆ, Igor CINDRIĆ, Ivan ZAGORAC, Sanja LONČAR i Đuro KALANJA. 2010. *Konzervatorska podloga za Prostorni plan uređenja grada Gline*. Sisak: Konzervatorski odjel Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture.
- MILETIĆ, Ivana. 2010. „Arheološka baština Zrinske gore“. U *Zrinska gora : regionalni park prirode*, ur. Matija Bučar. Petrinja : Grad Petrinja : Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet – Odsjek Petrinja : Matica hrvatska, Ogranak ; Sisak : Sisačko-moslavačka županija, 238–255.
- MILINOVIĆ, Ante. 1993. „Trinaest stoljeća hrvatske državnopravne opstojnosti“. *Zrin, časopis za povijesna, kulturna i gospodarska pitanja hrvatskog Pounja*, 2(3):3–7.
- MILLER, Daniel. 2005. „Materiality: An Introduction“. U *Materiality*, ur. Daniel Miller. Durham i London: Duke University Press, 1–50.
- MLINAR, Ana, Sanja LONČAR i Ivana MILETIĆ. 2008. *Zrin – etnografska zbirka Ljubišić – konzervatorske smjernice za očuvanje i prezentaciju*. Sisak: Konzervatorski odjel Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture.
- NORA, Pierre. 2011. „Foreword“. U *Heritage, Memory and Identity*, ur. Helmut Anheier i Yudhishtir Raj Isar. London: Sage, IX–XI.
- PAVLIČEVIĆ, Dragutin. 1996. „Lijepom našom bregovitom Banovinom. Od Banovine do Banije i natrag“. *Zrin, časopis za povijesna, kulturna i gospodarska pitanja hrvatskog Pounja*, 1(15): 46–48.
- PETRINEC, Tomislav, Mirjana VISIN i Ksenija PETRIĆ. 1998./1999. „Obnova graditeljske baštine na području djelovanja Konzervatorskog odjela u Zagrebu“. *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 24/25: 107–120.
- POTKONJAK, Sanja i Tomislav PLETENAC. 2007. „Grad i ideologija: „kultura zaborava“ na primjeru grada Siska“. *Studia ethnologica Croatica*, 19: 171–198.
- POVRZANOVIĆ FRYKMAN, Maja. 2012. „An Anthropology of War and Recovery: Lived War Experiences“. U *A Companion to the Anthropology of Europe*, ur. Kockel Ullrich, Máiréad Nic Craith i Jonas Frykman. West Sussex: Blackwell Publishing, 253–274.

- Pravila Društva prijatelja Zrina*. [s. a.]. Zagreb: Društvo prijatelja Zrina.
- R. Bk. 1955. Banija (Banska Krajina). Enciklopedija Jugoslavije, I (A–Bosk). Zagreb, Leksikografski zavod FNRJ: 336–337.
- ROKSANDIĆ, Drago i Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, ur. 1988. *Glina : glinski kraj kroz stoljeća*. Glina: Skupština općine.
- S. A. 1941. Banska Krajina. *Hrvatska enciklopedija*. II. Zagreb: Naklada hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, 200.
- SAVIĆ, Boris. 2008. *Predziđe : Sisačko-moslavačka bojišnica 1990. – 1995*. Sisak: Aura; Udruga dragovoljaca i veterana Domovinskog rata Republike Hrvatske.
- SIROTKOVIĆ, H. 1996. Banovina. *Hrvatski leksikon*, I (A–K). Zagreb: Naklada Leksikon, 61.
- STEWART, Pamela J. i Andrew STRATHERN. 2003. „Introduction“. U *Landscape, Memory and History*, ur. Pamela J. Stewart i Andrew Strathern. London: Sterling: Pluto Press, 1–15.
- ŠKILJAN, Filip. 2008. *Kulturno-historijski spomenici Banije s pregledom povijesti Banije od prapovijesti do 1881*. Zagreb: Srpsko narodno vijeće.
- ŠKRBIĆ ALEMPIJEVIĆ, Nevena i Kirsti Mathiesen HJEMDAHL, ur. 2006. *O Titu kao mitu : proslava Dana mladosti u Kumrovcu*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta; Srednja Europa.
- TUĐMAN, Miroslav. 2009. „Memorijalni spomenici i javno znanje“. U *Ivi Maroeviću baštinici u spomen*, ur. Žarka Vujić i Marko Špikić. Zagreb: Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 13–38.
- UKRAINČIL, Vladimir i Božidar URŠIĆ. 1998./1999. „Ratne štete na spomenicima kulture“. *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 24/25: 7–55.
- VIEJO-ROSE, Dacia. 2011. „Deconstruction and Reconstruction of Heritage: Impacts on Memory and Identity“. U *Heritage, Memory and Identity*, ur. Helmut Anheier i Yudhishtir Raj Isar. London: Sage, 53–69.
- VIZIN, Mirjana. 1992. „Grad Kostajnica – povijesno urbani razvoj“. U *Hrvatska Kostajnica i Zrin. Stradanje hrvatskog naroda u Pounju i razaranje njegove kulturno povijesne baštine*, ur. Juraj Lončarević. Zagreb: Društvo prijatelja Zrina Zagreb; Hrvatska Kostajnica: Rimokatolički župni ured Sv. Nikole, 93–115.
- Zrin, časopis za povijesna, kulturna i gospodarska pitanja hrvatskog Pounja*. (1992. – 1996.)
- Zrinski zbornik: za povijest i obnovu hrvatskog Pounja*.
- ŽIVKOVIĆ, Zdravko. 1993. *Hrvatsko narodno graditeljstvo. Središnja Hrvatska (Posavina, Pokuplje, Moslavina, Banija, Lika, Gorski kotar)*. Zagreb: Ministarstvo kulture i prosvjete, Zavod za zaštitu spomenika kulture.

Internetski izvori i novinski članci

- [s. n.] 2013. *Sat povijesti – na terenu uče o Domovinskom ratu*. http://www.sisak.hr/clanak_/15374/sat-povijesti-na-terenu-uce-o-domovinskom-ratu. Objavljeno 10. svibnja 2013. (pristup 5. 8. 2013.).

- [s.n.] 2012. „U Strugi Banskoj 26. srpnja obilježena 21. obljetnica pogibije 10-orice hrvatskih redarstvenika. Kada će srpski ratni zločinci odgovarati za ubojstva u Strugi Banskoj?“. *Novi Sisački tjednik*, 2. kolovoza, br. 710(XV):23.
- [s.n.] 2013. „U Strugi Banskoj kod Dvora obilježena 22. obljetnica pogibije hrvatskih redarstvenika. Herojski poginuli u obrani nevinih i nenaoružanih hrvatskih civila“. *Novi Sisački tjednik*, 1. kolovoza, br. 762(XVI):24.
- ae. 2013. „Sporan spomenik u Žirovcu. Ne dolazimo provocirati nego pomoliti se“. <http://www.vecernji.hr/vijesti/ne-dolazimo-provocirati-nego-pomoliti-se-clanak-596550>. Objavljeno 10. kolovoza 2013. (pristup 10. 8. 2013.).
- BUKOVAC, Sladana. 2013. „Kako su mi ukrali Baniju“. [http://hrt.hr/index.php?id=blog&tx_ttnews\[tt_news\]=218839&tx_ttnews\[backPid\]=850&cHash=a2db9c7c7b](http://hrt.hr/index.php?id=blog&tx_ttnews[tt_news]=218839&tx_ttnews[backPid]=850&cHash=a2db9c7c7b). Objavljeno 23. kolovoza 2013. (pristup 28. 8. 2013.).
- CAPAR, Luka. 2013. „Nova provokacija kod Dvora na Uni. Srbi žele podići spomenik žrtvama Oluje, a poubijala ih srpska vojska“. <http://www.vecernji.hr/vijesti/srbi-zele-podici-spomenik-zrtvama-oluje-a-poubijala-ih-srpska-vojska-clanak-518835>. Objavljeno 4. ožujka 2013. (pristup 5. 8. 2013.).
- DEČAK, Hrvoje. 2012. „Jedna druga Hrvatska. Život uz granicu je opasan i tvrd.“. *HAK revija*, srpanj/kolovoz, br. 206/207:56–59.
- dpreradus. 2011. „Otvoren Sisački povijesni prsten – da li mu nedostaje još jedan dio?“. <http://www.sisak.info/otvoren-sisacki-povijesni-prsten-da-li-mu-nedostaje-jos-jedan-dio/>. Objavljeno 19. rujna 2011. (pristup 9. 9. 2012.).
- dpreradus. 2012. „Edukativno putovanje pripadnika 110. brigade po Banovini“. <http://www.sisak.info/edukativno-putovanje-pripadnika-110-brigade-po-banovini/>. Objavljeno 1. listopada 2012. (pristup 1. 8. 2013.).
- dpreradus. 2013. „Branitelji protiv spomenika u Žirovcu“ <http://www.sisak.info/branjitelji-protiv-spomenika-u-zirovcu/#comment-13178>. Objavljeno 1. kolovoza 2013. (pristup 1. 8. 2013.).
- FRAN, Marin. 2012. „Spomen obilježje za sisačku prvu crtu“. <http://www.portal53.hr/vijesti/sisacko-moslavacka-zupanija/98-smz/2823-spomen-obiljezje-za-sisacku-prvu-crtu.html>. Objavljeno 23. ožujka 2012. (pristup 9. 9. 2012.).
- GUGO, Anto. 2013. „Ispod površine. Podizanjem spomenika u Dvoru ruši se istina o Domovinskom ratu.“. <http://www.politikaplus.com/novost/84177/podizanjem-spomenika-u-dvoru-rusi-se-istina-o-domovinskom-ratu>. Objavljeno 1. kolovoza 2013. (pristup 5. 8. 2013.).
- IVANKOVIĆ, Davor. 2013. „Tri je puta propala parlamentarna ratifikacija sporazuma o granici između Hrvatske i BiH. Spor na Uni aktiviran je zbog Neuma.“. <http://www.vecernji.hr/vijesti/spor-uni-aktiviran-je-zbog-neuma-clanak-601065>. Objavljeno 21. kolovoza 2013. (pristup 23. 8. 2013.).
- IVANKOVIĆ, Jakob. 2008. „Izumiranje. U Divuši je nekada bilo 200 stanovnika, a samo ih je 30 sada. Dva rata opustošila hrvatsko Pounje.“ *Večernji list*, 25. siječnja, 32.
- KISELJAK, Martina. 2012. „Sporna granica između dviju Kostajnica.“. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/sporna-granica-između-dviju-kostajnica>. Objavljeno 22. rujna 2012. (pristup 1. 8. 2013.).
- KLEPO, Marina. 2013. „Lovci na EU projekte. Ministar Grčić će angažirati ‘specijalce’ za oporavak Like i Banije. Mogu li išta učiniti?“. <http://www.jutarnji.hr/grcicevi--specijalci--za-oporavak-like-i-banije--mogu-li-ista-uciniti--/1119383/>. Objavljeno 11. kolovoza 2013. (pristup 11. 8. 2013.).

MALJEVAC, Željko. 2012a. „Susreli se hrvatski branitelji i pripadnici bivšeg danskog bataljuna UNPROFOR-a. Poklonili im 10 litara banovinske šljivovice od 23 gradi.“ *Novi Sisački tjednik*, 23. kolovoza, br. 713/XV:2.

MALJEVAC, Željko. 2012b. „U Gvozdu osnovan ogranak Zavjeta za Hrvatsku. Osudili pokušaje mijenjanja imena Gvozda.“ *Novi Sisački tjednik*, 2. kolovoza, br. 710/XV:6.

MALJEVAC, Željko. 2012c. „Priopćenje Agencije za istraživanje i dokumentaciju ratnih sukoba Sisak. Obilježavaju 21. obljetnicu pogibije ruskih novinara Viktora Nogina i Gennadiya Kurinnoya.“ *Novi Sisački tjednik*, 30. kolovoza, br. 714/XV:2.

MALJEVAC, Željko. 2013a. „(Po)ratna priča francuskog legionara i dragovoljca u Domovinskom ratu u Hrvatskoj Anthonyja Amenabara. Na sisačkoj bojišnici borio sam se 1991. godine za pravednu stvar.“ *Novi Sisački tjednik*, 15. kolovoza, br. 764/XVI:6.

MALJEVAC, Željko. 2013b. „Brojne i burne reakcije na dolazak pripadnika bivše srpske paravojske u Žirovac 10. kolovoza. Velikosrpska manipulacija i provokacija ili civilizacijsko pravo?“ *Novi Sisački tjednik*, 15. kolovoza, br. 764/XVI:8.

MRSIC, Željko. 2010. „Dozvole, priopćenja i prijetnje. Ploča isprike izbjeglicama Oluje izazvala nevolje.“ http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/80844/Ploca-isprike-izazvala-nevolje.html?utm_source=clanci&utm_medium>manual3&utm_campaign=clanci_manual. Objavljeno 6. kolovoza 2010. (pristup 10. 8. 2013.).

OPAČIĆ, Nives. 2003. „Mrvice s banskoga stola.“ *Vijenac*, 23. siječnja, br. 232. <http://www.matica.hr/vijenac/232/Mrvice%20s%20banskoga%20stola/>. (pristup 9. 9. 2012.).

PAVELIĆ, Boris. 2012. „Granica na Uni: s obje strane kostajničkog mosta snažna želja za mirom i dogovorom.“ <http://www.novolist.hr/Vijesti/Hrvatska/Granica-na-Uni-s-obje-strane-kostajnickog-mosta-snazna-zelja-za-mirom-i-dogovorom>. Objavljeno 7. kolovoza 2012. (pristup 9. 9. 2012.).

PIŠKOR, Mate. 2012a. „U ‘Sisačkom povijesnom prstenu’ nema partizana.“ <http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/149400/Default.aspx>. Objavljeno 19. 9. 2011. (pristup 19. 9. 2012.).

PIŠKOR, Mate. 2012b. „O granici na Uni. Gradonačelnik Hrvatske Kostajnice: Ne bojimo se mi zahtjeva iz Republike Srpske, brine nas šutnja hrvatskih vlasti!“ <http://www.jutarnji.hr/gradonacelnik-hrvatske-kostajnice--ne-bojimo-se-mi-zahtjeva-iz-republike-srpske--brine-nas-sutnja-hrvatskih-vlasti-/1049486/>. Objavljeno 24. kolovoza 2012. (pristup 9. 9. 2012.).

PRERAD, Danijel. 2013. „Unatoč protivljenju. U Žirovcu liturgija za poginule i nestale Srbe prošla bez problema.“ <http://www.vecernji.hr/vijesti/u-zirovcu-liturgija-poginule-nestale-srbe-prosla-bez-problema-clanak-596949>. Objavljeno 10. kolovoza 2013. (pristup 10. 8. 2013.).

R. I. 2012. „Obilježena 21. obljetnica pogibije ruskih novara Viktora Nogina i Gennadya Kurinnoya.“ *Novi Sisački tjednik*, 6. rujna, br. 715/XV:2.

STRIŽIĆ, Zdenko. 2013. „Najavljeno otkrivanje spomenika kod Žirovca izazvalo revolt. Braniteljske udruge protive se spomeniku srpskim žrtvama u Oluji.“ <http://www.vecernji.hr/regije/braniteljske-udruge-protive-se-spomeniku-srpskim-zrtvama-oluji-clanak-592843>. Objavljeno 1. kolovoza 2013. (pristup 5. 8. 2013.).

STRIŽIĆ, Zdravko. 2012. „Na prijedloge o pomicanju granice Kostajničani samo odmahuju rukom. Kostajničani: Grad Zrinskih na otoku na Uni uvijek je bio naš.“. <http://www.vecernji.hr/vijesti/kostajnicani-grad-zrinskih-otoku-uni-uvijek-je-bio-nas-clanak-441397>. Objavljeno 13. kolovoza 2012. (pristup 9. 9. 2012.).

ŠIMIĆ, Zlatko. 2013. „Tjedan u 10 pitanja. Zar 18 godina nije bilo dovoljno za istragu?“ (Razgovor s Ivicom Pandžom Orkanom, predsjednikom Agencije za istraživanje i dokumentiranje ratnih sukoba). *Jutarnji list*, 17. kolovoza, br. 5412(XVI):24.

TOMAŠEVIĆ, Željko. 2013. „Hodočašće u Gvozdansko“. http://hr.radiovaticana.va/storico/2013/01/16/hodochasce_u_gvozdansko/cro-656286. Objavljeno 16. siječnja 2013. (pristup 9. 8. 2013.).

VUČIĆ, Antonija. 2002. „Branko Vidović, karlovački slikar, uskoro bi se s obitelji mogao naći na ulici. Od zaslužnog građanina postat će beskućnik.“. *Večernji list*, 16. listopada, br. 14009(XLVI):39.

<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/sporna-granica-između-dviju-kostajnica> (pristup 9. 8. 2013.).

<http://www.kostajnica.tripod.com/id7.html> (pristup 9. 9. 2012.).

<http://croatia.hr/en-GB/Destinations/Town/Hrvatska-Kostajnica?ZHNCNDA4LHBcNw%3D%3D> (pristup 9. 9. 2012.).

http://www.sisakturist.com/keltska_noc_2012.php (pristup 9. 9. 2012.).

<http://www.h-r-z.hr/index.php/djelatnosti/konzerviranje-restauriranje/kopnena-arheologija/1074-projekt-rutvrde-petrinjskog-kraja> (pristup 9. 9. 2012.).

<http://www.mup.hr/163854/2.aspx> (pristup 9. 8. 2013.).

http://hr.wikipedia.org/wiki/Republika_Srpska_Krajina (pristup 9. 9. 2012.).

http://hr.wikipedia.org/wiki/Sisačko-moslavačka_županija (pristup 9. 9. 2012.).

http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_03/h01_01_03_zup03.html (pristup 9. 9. 2012.).

<http://www.banija.rs/> (pristup 9. 9. 2012.).

http://www.sisak.hr/clanak_/14474/otkriven-spomenik-u-komarevu (pristup 9. 9. 2012.).

<http://www.youtube.com/watch?v=9L-FCL2jy6o> (pristup 9. 9. 2012.).

<http://www.youtube.com/watch?v=TqGl3AVDyo> (pristup 9. 9. 2012.).

<http://www.youtube.com/watch?v=136sMpNlXvg> (pristup 9. 9. 2012.).

<http://www.youtube.com/watch?v=j5czxJL6Ig0> (pristup 9. 9. 2012.).

<http://www.youtube.com/watch?v=9eVY0wtSE0I> (pristup 9. 9. 2012.).

<http://www.youtube.com/watch?v=ZYR0aEDeTAE> (pristup 9. 9. 2012.).

<http://www.youtube.com/watch?v=nWCa30uylh0> (pristup 9. 9. 2012.).

<http://www.hrvatski-vojniki.hr/hrvatski-vojniki/2632009/bpimages/1A.jpg> (pristup 10. 8. 2013.).

<http://banija.cp6/lat/o-nama/4847-odrzana-banijska-vecer-u-beogradu.html> (pristup 10. 8. 2013.).

<http://www.biskupija-sisak.hr/index.php/arhiv/1213-misa-za-sve-zrinjane-stradale-u-drugom-svjetskom-ratu> (pristup 10. 9. 2012.).

What To Do With the Banija or Banovina Two Decades Later? Heritage, memory and identity on a territory affected by the Croatian War of Independence (1991–1995)

The author explores the processes of identity construction taking place in the post-war, and at the same time post-socialist, context in the Banija or Banovina region of central Croatia connected with concepts in the “heritage-memory-identity” triad. The article focuses on the theme of heritage and its production, and using the concepts of “the heritage of war” (Gegner and Ziino 2012) and “places of pain and shame” (Logan and Reeves 2009) it traces in which way the military conflicts, the temporary occupation of territory and the changes in the political environment of the 1990s reflected on approaches to heritage in the post-war period: its destruction, preservation, creation, (re)definition, (re)interpretation, its new or other uses. The author discusses examples that bring to the fore: (1) changes in the name of the region and its narratives; (2) the management of material heritage and changes in landscape; and (3) everyday life and the creation of new everyday practices. These examples pose questions about power relations, territoriality, the suppression and predominance of interpretations and narratives, and draw attention to the dynamic, changeable and incomplete processes of creating heritage, memory and identity.